

1. STUDIUM GENDERU: OBECNÝ PŘEHLED

Lidé se definují mnoha různými způsoby – a jedním z těch nejzákladnějších je, když řeknou „jsem muž“ nebo „jsem žena“, když se vymezují z hlediska pohlaví. Sdělení, které takovou jednoduchou větou vysílají, však přesahuje pouhý anatomický popis jejich vlastního těla. Právě tak totiž vyvolává i představu určitého souboru osobních vlastností a vzorců chování, které se k nim vztahují. Ostatní si o nich, i bez toho, že by je kdy viděli, udělají určitou představu, a to včetně toho, jak se oblékají a vyjadřují a jakým činnostem se věnují.

Jste-li například žena, nikoho asi nepřekvapí, uvidí-li vás oblečenou v kalhotách. Přesto by někdo možná čekal, že vás uvidí v dámských šatech, a někoho by u vás taková volba oblečení dokonce potěšila. Podobně bude většina lidí očekávat, že budete povahově spíše pasivní, závislá a citově založená a že se rozpláčete snadněji než muž. Budou u vás předpokládat pečovatelský přístup, smysl pro romantiku, starost o vlastní zevnějšek a nepříliš velkou technickou zdatnost.

Jste-li však muž, pak budou lidé jistě očekávat, že budete nosit kalhoty, a pokud byste se před nimi objevil v dámských šatech, byli by tím zaskočeni a dost možná i polekáni. Většina lidí u vás bude předpokládat nezávislost, tendenci prosazovat se a schopnost ovládat své city. Budou si vás představovat jako ambiciózního a soupeřivého, zaujatého vlastním studiem, prací nebo sportovními aktivitami – a také technicky zdatného.

Jinými slovy, lidské **pohlaví jako biologická danost** (bytí mužem či ženou) tu slouží jako základ, na němž lidé **konstruují společenskou kategorii** zvanou **gender** (maskulinitu či femininitu). Přitom je možné, že právě vás jako jednotlivce vystihuje jen málo ze společensky definovaných charakteristik vašeho genderu. Důležitější však je, že **předpoklady** vztahující se k genderu lidé obecně přijímají **za platné či správné** a že na nich **zakladají svůj rozdílný** – někdy vysloveně protikladný – **přístup k osobám mužského a ženského pohlaví**.

Mnoho lidí se v jednání s druhými opírá o **genderové stereotypy**. Stereotyp je označení pro **zjednodušující souhrnný popis určité společenské skupiny**. Může být pozitivního či negativního charakteru a s tím či oním stereotypem je – či v minulosti byla – spojována prakticky každá společenská skupina. Výjimkou nejsou pochopitelně ani ženy a muži. **Genderové stereotypy** jsou tedy **zjednodušující popisy** toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“. O takových stereotypech lidé obvykle uvažují bipolárně, tedy tak, že normální muž nenese **žádné rysy ženskosti** a naopak (Deaux a Kite, 1987). Genderové stereotypy jsou univerzálně

platné, neboť se předpokládá, že charakteristiky tvořící genderový stereotyp sdílejí všichni příslušníci daného pohlaví. Jak bude však z obsahu celé této knihy patrné, mnozí lidé mužského i ženského pohlaví se ve skutečnosti oněm **stereotypním obrazům vymykají**. Někdy se na takové případy pohlíží příznivě, častěji se však **nekonformní jednotlivec označuje jako deviantní, abnormální či zkažený** a podle toho se s ním také nakládá.

Je důležité si přitom uvědomit, že podobné rozlišování se odehrává nejen na úrovni vzájemné komunikace mezi jednotlivci, ale i na strukturální úrovni společnosti, v níž žijí. **Každá společnost svým členům předepisuje určité vlastnosti, způsoby chování a vzorce vzájemné interakce v závislosti na jejich pohlaví**. Tyto předpisy jsou zakotveny ve společenských institucích, jako jsou hospodářství, politický systém, vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj. Institucionalizované vzorce genderové diferenciace jsou souhrnně označovány jako **pohlavně-genderový systém společnosti**. Zkoumání pohlavně-genderových systémů a jejich důsledků pro ženy i muže tvoří hlavní téma této knihy.

V průběhu četby uvidíme, že **pohlavně-genderové systémy** se liší napříč **kulturami i historickými obdobími**. Každý systém však zahrnuje přinejmenším tyto tři vzájemně provázané prvky:

1. sociální konstrukci genderových kategorií na základě biologického pohlaví,
2. dělu práce na základě pohlaví, tedy skutečnost, že jednotlivcům jsou svěřovány určité úkoly v závislosti na jejich pohlaví,
3. společenskou regulaci sexuality, v jejímž rámci jsou některé formy vyjadřování sexuality odměňovány a jiné trestány (Rubin, 1975; Thorne, 1982).

Zvláštním předmětem našeho zájmu budou **způsoby, jimiž pohlavně-genderový systém funguje jako systém společenské stratifikace**, tedy nakolik jsou ženy a muži – a vlastnosti a praktiky s nimi spojované – společností oceňovány v nestejném míře.

Vzhledem k tomu, že každá společenská instituce disponuje mocí odměňovat a trestat, udělovat výsady a ukládat závazky a omezení, má pohlavně-genderový systém hluboký dopad na životy žen i mužů a na životní volby jim otevřené. Uvažme například, že přestože v průběhu posledních dvaceti let vstoupily ženy ve většině zemí světa v obrovském počtu na pracovní trh, jejich mzdy ve všech zemích a ekonomických odvětvích, u všech typů vykonávané práce a na všech úrovních kvalifikace výrazně zaostávají za mzdami mužů a že zároveň s prací v zaměstnání nesou ženy i nadále primární zodpovědnost za chod domácnosti (OSN, 1997).

Tato povážlivá zjištění jsou odrazem skutečnosti, že většina žen a mužů žije ve společnostech s tzv. patriarchálním pohlavně-genderovým systémem. Patriarchát je takový pohlavně-genderový systém, v němž muž zaujímají nadřazené postavení vůči ženám a v němž jsou vlastnosti a činnosti vnímané jako mužské hodnoceny výše než ty, které jsou vnímány jako ženské. Patriarchát přitom, jak se zde dočteme, není v žádném případě univerzální; jedním z našich úkolů v této knize bude prozkoumat některé alternativní, více rovnostářské pohlavně-genderové systémy. Ukážeme také, že patriarchát nezvýhodňuje všechny muže stejnou měrou a že některé skupiny žen znevýhodňuje více než jiné.

Než se ale pustíme do analýzy genderu a pohlavně-genderových systémů, je třeba si uvědomit, že ne všichni sociologové se shodují v tom, jak by měl být gender studován a které aspekty pohlavně-genderového systému jsou nejvýznamnější. Abychom lépe pochopili důvody těchto neshod, obraťme nyní pozornost k dosavadní výzkumné práci v oblasti genderu a k teoretickým východiskům, která ji formovala.

NK Záčatek říjen 2017

1.1 SOCIOLOGICKÉ POHLEDY NA GENDER

Nejširší definice vymezuje sociologii jako vědecké zkoumání lidských společností a kultur a společenského chování. Ne všichni sociologové ovšem přistupují k tomuto úkolu stejně. I jednotlivý společenský jev, jako je právě gender, může být zkoumán a vysvětlován různými sociologiemi různě. Tato skutečnost může být pro leckoho matoucí, neboť se běžně předpokládá, že sociologové musejí z podstaty své profesionality sdílet jednotný vědecký přístup. Zajisté – věda v obecném smyslu je tradičně chápána jako poznávací úsilí kumulativního charakteru; to znamená, že každý vědec bez ohledu na svou konkrétní specializaci má pracovat na řešení takových problémů, které jsou jeho vědeckou obcí obecně přijímány za důležité. Vědec má pokračovat v budování díla svých předchůdců, dokud se nedosáhne pravdy či řešení zadaného problému. Ve skutečnosti však všichni vědečtí pracovníci, sociologie nevyjímaje, pracují pouze v rámci určitého paradigma.

Co je to paradigma? Je to určitý model myšlení, který řídí vědcovu volbu relevantního výzkumného problému, metod vhodných pro jeho zkoumání a způsob jeho vysvětlení. Výsledek výzkumu, který se odehrává v takto vymezených mantinech, je ovšem do jisté míry předurčen. Tím, že soustředuje pozornost vědců na určitý typ problémů, zastírá paradigma potenciální význam problémů ostatních.

a specifickým způsobem podbarvuje vědcův pohled na celý sociální svět. Tím jistě nechceme tvrdit, že žádná objektivní společenská realita neexistuje nebo že sociologie je prostě tím, cím by ji chtělo mít naše oblíbené paradigmata. Chceme jen upozornit, že sociologický výzkum má stejně jako každý jiný výzkum vedle objektivní stránky i svou stránku subjektivní. To je důležitý problém, k němuž se ještě vrátíme.

Sociologie je multiparadigmatická věda; je tedy tvořena řadou různých – mnozí by řekli soupeřících – paradigm (Ritzer, 1980). Tak také zní odpověď na výše položenou otázku, jak mohou různí sociologové odlišně zkoumat a vysvětlovat jeden a týž společenský jev. V každé konkrétní době je ovšem patrná tendence k převaze jednoho paradigmatu nad ostatními; neznamená to, že by ostatní paradigmata byla zcela zavržena, ale že se dané paradigmata jeví jako nejpřínosnější pro vysvětlení aktuálního stavu společnosti. Většina sociologů v daném období pak vykonává svou práci v rámci tohoto dominantního paradigmatu.

Po významnou část nedávných dějin sociologie – především období 40. až 60. let – představoval dominantní paradigma strukturální funkcionálismus. Strukturálněfunkcionalistická perspektiva ovlivnila výzkum v oblasti genderu mimořádnou měrou, a proto se s ní zde seznámíme detailněji.

1.1.1 Strukturální funkcionálismus

Strukturálněfunkcionalistické paradigma zobrazuje společnost jako stabilní, uspořádaný systém, jehož členové ve své většině sdílejí týž soubor hodnot, přesvědčení a očekávání, tj. sdílejí určitý společenský konsensus. Sám sociální systém se přitom skládá ze vzájemně provázaných částí, které svým společným působením udržují společnost – řečeno funkcionalistickým jazykem – ve stavu rovnováhy. Každá část struktury společnosti se nějak podílí na udržování společenského řádu jako celku. Má-li systém podstoupit změnu, musí se tato odehrát jedině povoleným, evolučním procesem; příliš prudká společenská změna kterékoli části struktury by na celek působila rozvratně, a proto dysfunkčně.

Ve své analýze genderu vycházejí strukturální funkcionalisté z konstatování základní skutečnosti, že se ženy a muži tělesně liší. Zvláště významné jsou přitom dvě skutečnosti – za prvé, že muži jsou větší a silnější, a za druhé, že ženy rodí děti a kojí je. Tyto biologické odlišnosti vedly podle funkcionalistů ke vzniku odlišných genderových rolí. Každá společenská role přitom – vlastně podobně jako role divadelní – vyžaduje dodržování určitých požadavků na způsob chování,

který je s touto rolí spojován a od každého jejího nositele očekáván. Koncept **genderových rolí** pak odkazuje na způsob chování očekávaný od členů společnosti v souvislosti s jejich pohlavní příslušností.

Funkcionalisté poukazují na fakt, že po značnou část dějin lidstva byla ženská genderová role vymezována – a ženskou reprodukční rolí přímo diktována – jako role domácí. Jestliže ženy rodí a posléze kojí děti, dává smysl, aby to byly právě ony, kdo s nimi bude zůstávat doma a vychovávat je. A tráví-li čas doma s dětmi, je jen přirozené, že se ujmou také dalších domácích úkolů. Naproti tomu muže jejich biologická konstituce předurčuje k roli živitele a ochránce rodiny. Jak to vyjádřil jeden z předních teoretiků funkcionálismu (Parsons, 1955, s. 23):

„Podle našeho názoru spočívá základní vysvětlení dělby rolí mezi biologickými pohlavími ve skutečnosti, že porod a kojení dětí vytváří základ pro silnou vazbu mezi matkou a malým dítětem; ta sama pak vytváří základ pro to, aby se muž, jsa těchto rolí zproštěn, soustředil na alternativní činnost – tedy na zajištění živobytí.“

Strukturální funkcionalisté tedy argumentují, že specializace ženy na práci v domácnosti je funkční. Ženy v mnoha směrech udržují společnost v chodu: rodí její nové členy, vzdělávají či vychovávají je k přijetí konsensualních hodnot a norm společnosti a poskytují mužům i dětem citovou oporu a výživu. Některí funkcionalisté však zároveň hodnotu tradičních ženských činností sníží, hovoří o nich jako o „povinnostech“ a muže pasují do role odpovědných vůdců svých rodin.

Zhodnocení strukturálního funkcionálismu: Posuďme nyní hlavní rysy strukturálněfunkcionalistického postoje k otázce genderu. Za prvé, funkcionalisté pohlížejí na genderové rozdíly jako na přirozené jevy, odvozené z lidských biologických daností. Chápou-li však maskulinitu a femininitu jako přirozenou, stírají tak rozdíl mezi genderem a pohlavím a naznačují, že jde o nemenný stav věcí. Celé pojetí v sobě nese implicitní sdělení, že veškeré snahy o proměnu společenských vymezení maskulinity a femininity mohou mít na reálné lidské chování jen malý, či vůbec žádný dopad. Na tom, jak myslí a jednají, nemohou ženy ani muži nic změnit – taková je jejich přirozenost. Muži a ženy navíc tvoří přirozený protiklad a pokusy tuto dichotomii narušit nejspíš způsobí více škody než užitku. Ve skutečnosti je však gender kategorie dosti tvárná: představy různých historických období a kultur o tom, co je podstatou maskulinity a femininity, se ostře liší. Gender, jak jsme si jej v úvodu definovali, je totiž společenským výtvorem, nikoli biologickou daností, a i pokud připustíme, že biologické faktory hrají v utváření genderových rozdílů určitou roli, existuje dostatek důkazů o tom, že biologicky podmíněné vlastnosti mohou být vlivem prostředí pozměněny, či dokonce zcela potlačeny.

Této otázce se budeme věnovat hlouběji v dalších částech knihy, zejména v 2. kapitole. Prozatím postačí dodat, že ani funkcionalistická teze o evolučním vývoji genderu nemusí být přesná. Problém zčásti spočívá v potížích, jimž věda čelí při historické rekonstrukci evoluce. Archeologické nálezy jsou dosti skrovné a kusé; navíc, jak upozorňuje Ruth Hubbard (1990, s. 67), „chování po sobě nezanechává žádné zkameněliny“. Ve snaze dopárat se, jak žili naši dávní předkové před statisíci let, vědcům nezbývá než se opřít o malý počet zcela obecných stop – tu čelist nebo lebku (či dokonce jen jejich pouhé úlomky), tu zuby nebo opracované kameny. Čím hlouběji do minulosti sestupujeme, tím méně důkazů máme k dispozici a jednotlivé střepy mozaiky jsou navíc roztroušeny po stále větším geografickém prostoru. Lze proto konstatovat, že i „při maximálním výtěžku z historického materiálu, který je nám v současnosti dostupný, ... zůstává objem vědění, které nám uniká, tak obrovský, že si nikdo nemůže osobovat právo stanovit definitivní model lidského původu a vývoje, atž již morfologického, nebo kulturního“ (Bleier, 1984, s. 122–123).

Teorie o původu a vývoji genderových rolí, kterou zastávají strukturální funkcionalisté, je dosti rozšířená a známá pod názvem **teorie člověka-lovce**. Opírá se o následující rekonstrukci zlomu v našem evolučním procesu, který se měl odehrát asi před 12–28 miliony let: vysychající klima způsobilo postupné mizení subtropické vegetace, která tvořila přirozené životní prostředí našich tehdejších lidoopích předků, a ti byli nuceni sestoupit s korun stromů na zem. Následovaly různé změny adaptující k životu na zemi, mezi nimiž k nejdůležitějším patřila **bipedie** (schopnost vzpřímené chůze po dvou nohách). Ruce se tím uvolnily k ohmatávání, uchopení a trhání předmětů, k jejich přenášení a nakonec i k používání nástrojů. Vzpřímená chůze měla i další fyziologické důsledky, mezi ně patřilo **zúžení pánevního kanálu**; současně probíhající **rozvoj** reči vedl k růstu objemu mozku a potažmo i **hlavy**. Mláďata se proto musela rodit v ranějším stadiu vývoje a i po narození zůstávala životně **závislá** na matce. Břímě bezbranných mláďat znemožňovalo samicím volný pohyb v terénu a samci se tak stali **výlučnými živitelmi**. Spojovali se do tlup, které se vydávaly na lovecké výpravy. Tím se dále **rozvíjela lidská řeč** a vznikaly **první nástroje**, určené k **lovu a obraně**. Tato pohlavní dělba práce byla adaptacně účinná: spojenství, která se jí podřídila, byla v boji o přežití výrazně zvýhodněna oproti ostatním. Ze vzájemně výlučných genderových rolí se postupně vyvinuly i genderově specifické

fické osobnostní rysy – ženy se vyvíjely směrem k silnější empatii, k pečující a nesamostatné povaze, muži naopak k odvaze, otrlosti a agresivitě. Tyto adaptivní rysy byly evolučním procesem upřednostňovány, a proto je můžeme pozorovat dodnes (Lovejoy, 1981; Tiger a Fox, 1971).

Existuje však i alternativní interpretace archeologických dat. Mnozí antropologové například tvrdí, že lidoopi nebyli k přechodu do otevřeného prostředí savany přinuceni klimatickými okolnostmi, nýbrž opustili lesy, když jejich počet začínal rychle narůstat, a setrvání v lese by znamenalo boj o zdroje obživy s jinými živočišnými druhy. Na okrajích lesů nacházeli rozmanitý výběr potravy – jádra a semena, ovoce a bobule, kořeny a hlízy, vejce, hmyz a různé druhy drobných živočichů, především hlodavce. Využití těchto zdrojů a také potřeba bezpečí a obrany společenství si vyžádaly nové strategie přežití a adaptivní změny – jednou takovou adaptací byla vzpřímená chůze, která uvolňovala ruce pro jiné úkoly. Vzpřímená tělesná stavba sice přispěla k potřebě rodit mláďata v ranějším stadiu ontologického vývoje, neznamenalo to však, že by se ženy spolu s dětmi staly závislými na mužích. Tato změna naopak nutila ženy k větší vynáležavosti ve vyhledávání potravy i v obraňení mláďat před útočníky. Sběr potravy byl přitom ztížen i dalšími fyziologickými proměnami – například ztrátou srsti, která znamenala, že mláďata se již nemohla držet své matky za srst, jako je tomu u opic, a musela být nošena. Ženy tedy musely vynáležít něco, v čem by své děti nosily, aby jim ruce zůstaly volné pro sběr potravy, a funkce těchto nosítek mohla být posléze rozšířena i na potravu. Díky tomu mohli lidé sbírat i více potravy, než mohli na místě snít. To by naznačovalo, že prvními hmotnými nástroji nebyly lovecké zbraně, ale spíše uzlíky nebo nosítka na přenos mláďat a potravy. Ženy tedy ani zdaleka nebyly jen pasivními, závislými rodičkami, ale byly i aktivními technickými vynálezkyněmi, které zajišťovaly potravu sobě a svým mláďatům; ta také bránily před nebezpečím. Je reálně možné, že naši předkové nežili v rodinných klanech ovládaných samci a vyznačujících se ostrou, genderově podmíněnou dělbou práce, ale ve volně strukturovaných skupinách, jejichž jádro tvořily matky (Bleier, 1984; Slocum, 1975; Tanner a Zihlman, 1976).

Která verze evolučního původu genderových rolí je blíže pravdě, se možná nikdy nedozvíme. Hlavní pointou tohoto výkladu však je, že na dostupném archeologickém materiálu lze založit různé pohledy na lidskou prehistorii. Zvážením různých alternativ nastolujeme důležité otázky, které strukturálněfunkcionalistické paradigmá přechází bez povšimnutí: „Existovala dělnice práce podle pohlaví odjakživa? Existovalo odjakživa to, co nazýváme gender? Jaké odlišné formy dělnice práce by mohly

existovat? A jaký by taková dělnice práce měla vliv na „utváření“ genderu?“ (Conkey a Gero, 1991).

Závažným důsledkem popisování genderových rozdílů jako přirozených – jak činí funkcionalisté – je, že tento postoj bývá mnohdy zneuzíván k ospravedlnění nerovnosti a diskriminace na základě pohlaví. Dějiny o tom podávají četná svědectví. V pátém století př. n. l. prohlásil čínský filosof Konfucius, že ačkoli jsou ženy lidskými bytostmi, stojí na nižším stupni než muži (Peck, 1985). V roce 1873 bylo Myře Bradwell odepřeno přijetí do advokátské komory v americkém státě Illinois a povolení provozovat advokátskou praxi s odůvodněním, že „přirozená a patřičná plachost a jemnost, jíž se vyznačuje ženské pohlaví, činí ženu zjevně nezuposobilou pro mnohá zaměstnání občanského života“ (cit. dle Goldstein, 1979, s. 50). V nedávné době pak někteří vědci tvrdili, že muži přirozeně dosahují lepších výsledků v testech IQ než ženy proto, že mají o něco málo větší mozek (viz Blum, 1997; a kapitola 2 této knihy).

Je dobré možné, že u mnoha rozdílů, které můžeme pozorovat v duševních vlastnostech a chování žen a mužů, hrají biologické faktory roli. To však neznamená, že jedno pohlaví (či gender) je druhému nadřazené nebo že příslušníci jednoho pohlaví jen na základě této příslušnosti zasluhují nadmerný podíl na statcích společnosti. Tvrzení týkající se biologicky podmíněných rozdílů mezi pohlavími se pokusíme detailněji zhodnotit v kapitole 2; otázky genderové nerovnosti a diskriminace nás však budou provázet celou touto knihou.

Dostáváme se k dalšímu ústřednímu bodu strukturálněfunkcionalistického pohledu – k pojednání genderu jako souboru rolí. Ačkoli tento pohled uznává význam sociálního učení pro utváření genderu, nese s sebou zároveň jistou potíž, kterou Stacey a Thorne (1985, s. 307) výstižně shrnují takto:

↓
Představa role zaměřuje pozornost spíše na jednotlivce než na společenskou strukturu a implikuje, že „ženská role“ a „mužská role“ jsou vzájemně komplementární (tj. oddělené či rozdílné, avšak vzájemně si rovné). Oba termíny jsou depolitizující – vytrhují zkušenosť z jejího historického a politického kontextu a přehlížejí otázky moci a konfliktu. Výmluvným faktorem je, že sociologové nikdy nehořoví o „třídních rolích“ nebo „rasových rolích“.

Klíčovým konceptem takto formulované kritiky je moc. **Moc** znamená schopnost vnucovat druhým vlastní vůli. Nejmocnějšími členy společnosti jsou obvykle ti, kdo ovládají největší část společenských prostředků, jako jsou peníze, majetek a nástroje fyzického donucování. V hierarchicky strukturovaných společnos-

tech, k nimž patří i ta naše, bývá nerovnost v rozdelení těchto prostředků často závislá i na individuálních vlastnostech, jež člověk nedokáže ovlivnit, jako je rassová a etnická příslušnost, věk a pohlaví. Tím, že otázku mocenských vztahů opomijí, přehlíží strukturální funkcionálismus jeden z klíčových rozměrů genderu: strukturální příčiny genderové nerovnosti ve společnosti a důsledky této nerovnosti pro ženy i muže.

Toto stanovisko má také závažné důsledky pro obecné pojetí společenské změny. Klademe-li totiž přílišný důraz na individuální proces učení, může nás to svádět k předpokladu, že k řešení genderové nerovnosti stačí jednoduše naučit lidi novým rolím. Mnozí jednotlivci skutečně dokážou samostatně odmítout společenské konstrukce genderu, které vnímají jako svazující či nespravedlivé, na základě sebevzdělávání, avšak jak uvidíme v následujících kapitolách, k hluboké a účinné společenské změně je zapotřebí zásadní přestavby i těch nejzákladnějších společenských institucí. Významnou slabinou strukturálněfunkcionalistické analýzy genderu je tedy jeho sklon obhajovat společenský status quo.

1.1.2 Paradigmatická revoluce

Uvedli jsme, že strukturální funkcionálismus představoval vládnoucí paradigma sociologie v době od čtyřicátých do sedesátých let. Avšak jako většina vládnoucích paradigm se i on opotřeboval; postupem času bylo stále zřejmější, že pokud neprojde nějakou podstatnou revizí, nebude schopen dále uspokojivě vysvětlovat stav společnosti a její problémy (Harding, 1979). Za takového stavu věcí obvykle dochází k paradigmatické revoluci. To znamená, že členové vědecké obce odmítou dominantní paradigma ve prospěch paradigmatu konkurenčního, které je k vysvětlení aktuálního pozorovaného stavu zkoumaného předmětu vhodnější (Kuhn, 1970). Co tedy vyvolalo paradigmatickou revoluci v sociologii sedesátých let?

Popularitu strukturálního funkcionálismu v Americe poválečného období lze vysvětlit konzervativní politickou atmosférou, která tehdy v zemi vládla. V průběhu sedesátých let však toto paradigma začalo ze svého dominantního postavení ustupovat. Sedesátá léta byla desetiletím poznamenaným masovými společenskými protesty a politickým aktivismem. Za jednotící symbol společenských projevů nespokojenosti bývá považován odpor vůči válce ve Vietnamu, jako podnět ke kolektivním politickým akcím však posloužily i jiné společenské problémy, v jejichž jádru tkvěla hluboká nerovnost prostupující celou americkou společností.

TABULKA 1.1 Sociologické pohledy na gender

Paradigma	Základní předpoklady a ústřední principy	Klíčové pojmy
Strukturální funkcionálismus	Společnost představuje stabilní, uspořádaný systém a její členové ve své většině sdílejí určitý soubor hodnot, přesvědčení a očekávání (tedy určitý společenský konsensus). Společenský systém se skládá ze vzájemně provázaných částí, které svým společným působením udržují společnost v rovnováze. Na udržení společenského řádu se podílejí všechny části společnosti a společenská změna, je-li jí zapotřebí, musí probíhat postupným, evolučním způsobem. Ženy a muži jsou biologicky odlišní a tyto biologické odlišnosti – zejména ty, které se týkají biologické reprodukce – vedly k ustavení odlišných genderových rolí. Tyto role vznikly již v rané fázi lidských dějin a úspěšně se institucionalizovaly, protože byly adaptacně účinné a podporovaly přežití lidského druhu jako celku. Role žen a mužů jsou protikladné, vzájemně se však doplňují. Jelikož jsou produktem přírody, společenské snahy o jejich změnu jsou v lepším případě marné, v horším případě mohou společnost jako celek poškodit.	genderové role shel. B. + partner
Feministická sociologie	Gender je kategorii spíše společensky utvárenou nežli přirozenou. Utváří se v kontextu určité společenské a ekonomické struktury a přenáší a reprodukuje se procesem sociálního učení. Gender patří k ústředním pořádajícím principům sociálního světa, a proto musí být zahrnut mezi základní analytické kategorie sociologického výzkumu. Vědeckí pracovníci by měli ke svému výzkumu přistupovat s empatií a přiznat svou osobní zaujatost, zároveň by však měli při své práci dodržovat kritéria platná pro vědecké zkoumání. Důsledky genderové nerovnosti se pro různé skupiny žen a mužů liší. Je proto třeba zkoumat vzájemné souvislosti mezi různými typy útlaku, mezi něž patří sexismus, rasismus a diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace či tělesné zdatnosti. Jedním z prvořadých cílů sociologie by mělo být vytvoření účinných nástrojů k odstranění genderové nerovnosti a k proměně všech škodlivých aspektů společenských konstrukcí genderu.	sexismus, pohlavně-genderový systém, patriarchát, politika vztahů mezi pohlavími (sexual politics)

Někteří sociologové například dokumentovali existenci ostrůvků býdění a hladu v americké společnosti a upozorňovali tak, že americký hospodářský blahobyt není tak univerzálně sdílený, jak se předpokládalo (Harrington, 1962). Afroamerické hnutí za občanská práva zase veřejnosti dramatickým způsobem připomnělo skutečnost, že celé jedné významné části americké populace je systematicky upírána jak plná účast na životě společnosti, tak i rovnoprávný přístup k jejím statkům, a to pouze na základě rasové příslušnosti. Konečně i tehdy vznikajícímu hnutí za emancipaci žen, o němž se za okamžik dočteme více, se podařilo zvýšit povědomí veřejnosti o existující diskriminaci na základě pohlaví.

Sociologové začínali zpochybňovat přiměřenost popisu společnosti jako uspořádaného, harmonického systému. Mnozí také odmítli pojem společenského konSENSU a zaměřili se na proces, jímž se vládnoucí ideologie utváří na pozadí střetu mezi privilegovanou a neprivilegovanou vrstvou společnosti. Téma mocenských vztahů se tak posunulo přímo do středu pozornosti sociologie.

Z nastalého myšlenkového víru se vynořila celá řada nových paradigm, zvláštní význam pro sociologické studium genderu měl pak vznik paradigmatu feministického. Třebaže některí autoři soudí, že na sociologii měl feminismus méně revoluční dopad než na jiné disciplíny, jeho vliv je nicméně dalekosáhlý (Abbott, 1991; Baca Zinn, 1992; Chafetz, 1988; Kramarae a Spender, 1992; Stacey a Thorne, 1985; Stanley, 1992). Výše uvedená Tabulka 1.1 shrnuje základní rozdíly mezi feministickým a strukturálněfunkcionalistickým paradigmatem.

1.1.3 Feministická sociologie genderu

Začneme upozorněním: feminismus není jediným ani jednotným úhlem pohledu. Spíše je potřeba, jak poznámenává Delmar (1986, s. 9), uvažovat o „pluralitě feminismů“. Vnitřní rozmanitost feminismu je měřítkem stupně jeho rozvoje a jeho zrasti. Dříve než se budeme věnovat vybranému vzorku oněch různých perspektiv, jež tvoří feministickou sociologii, uvedme několik principů, na nichž se všechna stanoviska, která se deklarují jako feministická, shodují.

Feministické **paradigma** uznává, že při procesu osvojování genderu hraje roli jak biologická predispozice, tak i učení. Zdůrazňuje však, že vymezit přesný rozsah biologického vlivu je prakticky nemožné, neboť – jak vysvětlíme v kapitole 3 – proces učení začíná prakticky ihned po porodu. Poukazuje rovněž na komplexní provázanost biologických a kulturních faktorů. Naše geny, upozorňuje, „nepředstavují konkrétní částice či tělesné částečky. Jsou kódem, který se může rozvíjet do různých podob v závislosti na vnějších podmírkách. Co víc, vliv prostředí může určitou vlastnost pozměnit i poté, co se již ustavila na hmotné úrovni (Gould, 1981, s. 156).

Feministické hledisko tedy vychází z předpokladu, že gender je v podstatě spíše společensky utvářený než vrozený. Feminističtí badatelé pohlížejí na gender zčáti jako na soubor společenských očekávání, která se reprodukují a přenášejí sociálním učením a stávají se tak niternou součástí naší osobnosti. Zároveň si však uvědomují, že úplné porozumění genderu vyžaduje víc než jen zkoumání tohoto procesu učení. Ukazují totiž, že to, co se naučíme, je samo sociálním produktem, utvářeným v kontextu konkrétní politické a ekonomické struktury společnosti. Otázkami, na něž hledá odpovědi, se proto feministická sociologie významně odlišuje od strukturálního funkcionálismu a jiných nefeministických paradigmát.

Feminismus nastoluje problém již zmiňované inherentní zaujatosti či sexistického náboje tradiční sociologie. **Sexismus** znamená hodnocení jednoho pohlaví, v daném případě mužského, jako cennějšího než druhé. Z historického pohledu je sexismus v sociologii do značné míry důsledkem nízkého podílu žen mezi zaměstnanci i studenty v akademických a výzkumných institucích, odráží však i širší společenské předsudky vůči ženám vtělené do předpokladu, že co si ženy myslí, dělají a říkají, je nedůležité nebo nezajímavé (Lorber, 1993).

Tyto faktory měly v minulosti na povahu sociologického zkoumání trojí dopad:

1. Většinu sociologických výzkumů prováděli muži na mužích, přesto byla zjištění následně zobecněna na celou populaci.
2. Gender byl považován za významnou analytickou kategorii jen v omezeném okruhu sociologických subdisciplín, jako je sociologie manželství a rodiny, zatímco v těch ostatních – v sociologii práce, sociologii komplexních organizací, sociologii práva – byl ignorován.
3. Tam, kde byly studovány ženy, byly jejich postoje a chování hodnoceny z hlediska mužských kritérií normality a správnosti. ↗ myšlenka

Uvedená tvrzení pomohou objasnit následující příklady.

Posudme například klasické výzkumy v oblasti sociologie města. Ve své kritice těchto textů uvedla Lyn Lofland (1975, s. 145), že „[ženy] jsou sice zmiňovány jako součást zkoumané čtvrti, okrsku nebo jinak vymezeného území a zahrnutý do popisu spolu s ostatními významnými aspekty prostředí, jako je struktura příjmů, ekologické reálie či demografie, v analýzách aktivní činnosti však nehra-

jí prakticky žádnou roli". Přestože sociologové města tvrdili, že studují místní komunitu, ve své empirické praxi se soustřeďovali na taková prostředí, kde se obvykle vyskytovali muži (například pouliční nároží nebo místní hospody). Naopak zcela přehlíželi ty části městského životního prostoru, ve kterých se častěji pohybovaly ženy (například dětská hřiště či obchody s potravinami), přestože sotva kdo z nás by popíral, že i tyto lokality patří k pilířům lidských komunit.¹

Socioložka Dale Spender (1981) uvádí jiný příklad – studium vztahu pohlaví a jazyka, které odhalilo rozdíly mezi řečí žen a mužů. Spender ve své kritice výzkumu na toto téma došla k závěru, že řada studií byla vedena snahou odhalit v řeči žen vady; nevyřčeným předpokladem totiž bylo, že jestliže se jazyk žen liší od jazyka mužů, pak s ním něco není v pořádku. Jinými slovy, řeč mužů byla považována za normativní a jakákoli odlišnost vůči ní za méněcennou.

Feministická sociologie zkrátka ukázala, že „většina toho, co jsme dosud chápali jako zkoumání společnosti, je ve skutečnosti jen mužským zkoumáním mužské části společnosti“ (Millman a Kanter, 1975, s. VIII). Feministický přístup naopak do veškerého zkoumání zahrnuje gender jako jednu z klíčových analytických kategorií, neboť považuje porozumění genderovým vztahům za důležitý předpoklad pro porozumění jiným společenským vztahům. To má na druhou stranu významné důsledky pro samotný výzkumný proces a jeho výstup. Především to znamená, že ačkoli se feministický výzkum snaží poukazovat na podobnosti a rozdíly v chování, postojích a zkušenostech žen a mužů, nečiní tak proto, aby posuzoval jejich relativní hodnotu. Spíše usiluje o holistický pohled na způsoby, jimiž se ženy a muži – v důsledku svého odlišného postavení ve struktuře společnosti – vyrovňávají s odlišnými volbami a omezeními, jimž jsou vystaveni, a na strategie, jimiž na své relativní postavení reagují (Hess a Ferree, 1987; Offen, 1988).

Předmětem zkoumání jsou tedy jednak odlišné důsledky konkrétních společenských uspořádání na životy žen a mužů, jednak role žen a mužů jakožto hybatelů společenské změny. K oběma těmto otázkám se ještě vrátíme. Všimněme si však, že feminismus ze svého zkoumání nevylučuje mužskou zkušenosť a mužská hlediska, pouze trvá na zahrnutí zkušenosť a hledisek ženských. Feminističtí badatelé vědomě usilují o to, aby hlas žen zazníval a byl slyšen v těch oblastech vědeckého zkoumání, v nichž byl dosud umlčován či opomíjen. V tomto duchu zavrhují tradiční model vědy jako „činnosti vedené snahou získat plnou kontrolu nad předmětem zkoumání, vyžadující potlačení citů a vytvářející distanci mezi poznávajícím a poznávaným – to vše pod zámkou „objektivity“ (Hess a Ferree, 1987,

s. 13; viz rovněž Reinhart, 1992). Feminističtí badatelé naopak zaujmají vůči subjektům svého zkoumání empatický postoj; často využívají vstřícnějších výzkumných metod, které umožňují zkoumaným vyjadřovat své emoce a spíše je nechávají volně se vyjadřovat, než aby jim vnucovaly vlastní myšlenková schémata.

Kvůli tomuto důrazu na prožívání bývá feministická sociologie tradičními sociologi často obviňována ze subjektivismu. Ten ovšem feminističtí sociologové nepopírají; zaujetost svých hledisek naopak prohlašují za vědomou. Feminismus chápe povahu sociologického zkoumání jako dualistickou: má jak objektivní, tak i subjektivní rozměr. Na jedné straně nemůže být žádné zkoumání zcela nezaujaté a hodnotově neutrální – zkoumání strukturálněfunkcionalistické, jak jsme viděli, nevyjímaje. Jakkoli by sociologové samy sebe rádi považovali za zcela objektivní, nikdy se nedokážou zcela oprostit od vlivu osobních preferencí a hodnot, vlastní životní zkušenosti či kulturního prostředí, v němž žijí. Zároveň však nelze sociologii chápout jako zcela subjektivní; přestože je výzkumník nutně ovlivňován hodnotami (respektive hodnotovými soudy), jeho cílem je vždy odhalování faktů, tedy jevů, které lze přímo pozorovat anebo empiricky ověřit. Feminismus využívá společenské vědce, aby se otevřeně hlásili ke svým předpokladům, přesvědčením, sympatiím a zaujatým postojům; zpochybňuje nejen možnost, ale i samu žádoucnost hodnotově neutrální sociologie. Zatímco však zavrhuje představu hodnotově neutrální vědy, neodmítá „vědecká kritéria“ ve výzkumné praxi (Reinhart, 1992).

Právě jeho dualistická povaha činí sociologický výzkum zvláště náročným úkolem, tím spíše pro ty z nás, kdo se zajímají o výzkum genderu. Důvodem je náš intimní vztah ke studovanému předmětu – svůj gender má koneckonců každý člověk. Tatáž dualita je však právě tím, co činí výzkum genderu tak slibným úsilím. Stejně jako naše hodnoty ovlivňují náš výběr předmětu studia a způsobu, jak předmět studovat, mohou nás vést i v rozhodování, jak získané vědění prakticky uplatnit. Na následujících stránkách se přesvědčíme, jak sociologické vědění získané feministickým výzkumem poskytuje lidem nástroj a dává jim sílu ke změně škodlivých a diskriminujících modelů chování a společenských životních podmínek.

Obratme ale nyní pozornost zpět k otázce důsledků genderových odlišností. Jedním z nejvlastnějších témat feministické sociologie je otázka, jak se konkrétní společenské konstrukce genderu odrážejí v životech žen a mužů. Výsledky feministického zkoumání, které v této knize citujeme, jsou dokladem toho, jak vážné a dalekosáhlé důsledky má sexismus pro naši společnost i společnosti jiné. Například 7. kapitola si všímá toho, jak sexistické názory devaluující kvalitu ženské

práce slouží jako ospravedlnění pro to, aby ženám byly vypláceny nižší mzdy než mužům, případně aby jim nebyly vypláceny peníze žádné. To je také jedním z hlavních důvodů, proč ženy výrazně převažují v celosvětových statistikách chudoby. 11. kapitola zase dokazuje, že představa, že muži by se měli chovat stoicky a nedávat najevo emoce, má neblahý dopad na jejich duševní i tělesné zdraví.

Poslední uvedený příklad ilustruje důležitou stránku věci, která již sice byla zmíněna, stojí však za to ji zopakovat: ačkoli se mnoho lidí domnívá, že feminismus lze aplikovat pouze na „ženské problémy“, sami zastánci feminismu chápou své paradigma jako relevantní pro obě pohlaví. Historicky vzato bylo pochopitelně přimárním zájmem feminismu zkoumání postavení žen ve společnosti. To do značné míry pramenilo z již uvedeného faktu, že ženy a ženská zkušenosť byly vědou dlouho opomíjeny či zlehčovány. Bez povšimnutí však feminističtí badatelé neponechali ani problém sociální konstrukce maskulinity. Zkoumáním životů mužů zjistili, že přestože v podstatě všichni muži z institucionalizovaných privilegií patriarchátu nějak profitují, ne všichni disponují reálnou společenskou mocí. Jak upozorňuje Bem (1993, s. 3), „pojem ‚moc mužů‘ by měl být chápán v úzkém smyslu, jakožto moc mužů bohatých, bílých a heterosexuálních, neboť jsou to oni, kdo původně ustavili a do značné míry nadále udržují kulturní diskursy a společenské instituce v tomto státě. Nejen ženy jsou tedy znevýhodněny uspořádáním americké společnosti, ale také chudí lidé, lidé jiné barvy pleti než bílé a příslušníci sexuálních minorit.“

Feminismus proto také uznává, že ani důsledky sexismu nejsou pro všechny společenské skupiny žen a mužů stejně. Dopady genderové nerovnosti mohou být naopak ještě znásobeny jinými typy diskriminace. Stačí si představit, v jak rozdílných životních situacích se budou nacházet bělošský homosexuální muž ze středostavovské rodiny a chudá dospívající hispánská dívka, neprovdaná a čekající dítě. Oba se mohou považovat za diskriminované, jejich objektivní situace se však pochopitelně ostře liší. Feministický výzkum se proto snaží do svého zkoumání zahrnovat genderově zakotvené zkušenosť co největšího počtu různě společensky vymezených skupin žen a mužů. Probírá se jemně propletenými vazbami kombinovaných diskriminací, v nichž může hrát roli sexismus, rasismus či diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace či fyzické zdatnosti (Crenshaw, 1994; King, 1988). Také zkoumání těchto komplexních forem nerovnosti patří k ústředním tématům této knihy.

Z každého teoretického modelu v sociologii, jakým je například výše uvedený strukturální funkcionalismus, vyplývá určitá koncepce společenské změny a totéž

platí pro paradigmata feministické. Feministické sociology lze označit přímo za zastánce společenské změny: pokouší se hledat účinné prostředky k vymýcení genderové nerovnosti a změně škodlivých nebo destruktivních aspektů společenských genderových konstrukcí.

Důležitým úvodním krokem tohoto procesu je zrod skupinového vědomí; lidé si musejí uvědomit, že problémy, s nimiž se potýkají, nejsou pouze jejich osobními problémy, ale že je s nimi sdílejí i jiní lidé jim podobní. Bez vzniku kolektivního vědomí zůstává změna nejčastěji omezena na úroveň izolovaných jednotlivců. Jak kdosi poznamenal, „lidé mají sklon domnívat se, že osobní problémy je třeba řešit prostě zvýšeným úsilím. Osobní problémy se posouvají do roviny politických nároků teprve v okamžiku, kdy neschopnost zvládat svou situaci nebo dosáhnout důstojného života je nazřena nikoli jako osobní selhání, ale jako důsledek vládnoucích společenských institucí a existující společenské nerovnosti, a za viníka je označen systém“ (Klein, 1984, s. 3). Jakmile je skupinové vědomí ustaveno, ajako příčina problému je označeno institucionální uspořádání, může dojít ke kolektivní akci s cílem prosadit strukturální změnu. Může vzniknout i sociální hnutí, tedy organizovaná skupina lidí usilující o realizaci konkrétního politického cíle právě prostřednictvím kolektivní akce. Členové hnutí, jehož cíl může být vymezen pozitivně i negativně, společně pracují na tom, aby jejich hledisko bylo začleněno do oficiální státní politiky.

Feministický výzkum slouží k posílení našeho povědomí o genderové nerovnosti ve společnosti a mnoho lidí přivádí k rozhodnutí společně usilovat o sociální změnu. Toto kolektivní úsilí se obvykle označuje jako feministické či ženské hnutí. V dalších částech této knihy se mimo jiné pokusíme zhodnotit, do jaké míry bylo dosavadní úsilí feministického hnutí o rekonstrukci genderu úspěšné. Nyní se však vrátíme k otázce plurality ve feministickém myšlení. Přestože mají zastánci feminismu na otázky, které jsme dosud diskutovali, vesměs podobné názory, štěpí se do různých skupin s poněkud odlišnými motivacemi a úhly pohledu. Tato rozmanitost vede i k rozmanitosti taktik a strategií, s jejichž pomocí ke svým cílům směřují. Než se začneme přímo věnovat soudobým feministickým teoriím a politickým strategiím, pokusme se zasadit feminismus do historické perspektivy.

1.2 FEMINISMUS Z HISTORICKÉ PERSPEKTIVY

1.2.1 První vlna feminismu

Většina z nás prošla vzdělávacím procesem, aniž se dozvěděla něco bližšího o dějinách žen. Pokud bychom se omezili výhradně na podání běžných amerických učebnic historie, získali bychom dojem, že tím jediným, oč usilovaly a čeho dosáhly ženy v devatenáctém a na počátku dvacátého století, bylo přiznání volebního práva. Není tedy divu, že hovoří-li se o feminismu v devatenáctém století, většině lidí splývá slovo *feministka* se slovem *sufražetka* (z fr. *suffrage*: volební právo – pozn. překl.). Feministická historiografie věnující se ženskému hnutí však zdůrazňuje, že výlučný důraz na volební právo se prosadil až po několik desítek let trvající kampani, která tematizovala i řadu jiných forem genderové nerovnosti. Řada feministek navíc i poté vytrvale odmítala, aby se volební právo kladlo na první místo aspirací ženského hnutí, a upozorňovala na jiné aspekty nerovnopravného postavení žen (Cott, 1987; Delmar, 1986; Goldsmith, 1998). Právě tak jako feminismus současný byl i feminismus raný mnohem rozmanitější, než mu přiznávají tradiční historické popisy (viz Komentář 1.1 na straně 39).

Feministická historička Gerda Lerner (1993) také ukázala, že feministické myšlenky lze nalézt již v dobách předcházejících té, která bývá nazývána „první vlnou“ feminismu, tedy období 1830–1920 (viz také Norton, 1997). Ve své analýze středověkých historických dokumentů rekonstruovala tradici protestu žen vůči patriarchálnímu útlaku, přestože jde o rekonstrukci kusou, neboť – jak autorka vysvětluje – činy žen ani jejich písemné projevy nebyly nikdy systematicky dokumentovány. Ženy byly z aktivního utváření dějin naopak systematicky *vylučovány*, neboť jen muži měli moc určovat, jak chápát dějiny a co je či není jejich relevantní součástí. Ty ženy, které se genderové nerovnosti vzpíraly, se proto nikdy nemohly nic dozvědět o podobných snažích svých předchůdkyně. Právě tato skutečnost tak dlouho bránila zrodu feministického vědomí – pochopení, že sociální nerovnost se vztahuje na ženy jako kolektivum, nikoli individuálně, a že jejich podřízenost je společensky utvářena a udržována systémem, který lze prostřednictvím kolektivního úsilí nahradit spravedlivějším uspořádáním. Přestože jednotlivé případy feministicky motivovaného odporu lze doložit v nejrůznějších historických dobách, feministické sociální hnutí se ustavilo teprve na počátku devatenáctého století.

Již na sklonku 18. století počala řada žen veřejně požadovat rovnoprávné postavení vůči mužům, především pak rovnost přístupu ke vzdělání. Tyto ženy, napří-

klad Judith Sargent Murray a Mary Wollstonecraft, pocházely ze středních a vyšších tříd. Muži z jejich společenského prostředí se často hlásili k politické filosofii individualismu a k demokracii a prohlašovali, že „všechny lidské bytosti mají od přirozenosti stejná práva ... a každému člověku mají být poskytnuty rovné podmínky pro svobodný osobní rozvoj“ (Klein, 1984, s. 530). Nezdálo se však, že by měli v úmyslu cokoli z uvedeného vztahovat na ženy či vůbec kohokoli jiného než bílé muže. Přestože se ženám ze středních vrstev v průběhu 19. století postupně dařilo dosahovat vyšší úrovně vzdělání než v dřívějších dobách, ukázalo se, že vstup do většiny profesí jim nadále zůstává právně odepřen. Jedinou volbou, která se nabízela, nechály-li trávit veškerý čas doma pletením nebo šitím, byla filantropická činnost. Jak konstatuje historička Lois Banner, především v severních státech USA existovalo velké množství dobrovolnických charitativních spolků, do nichž mohly vstupovat.

Adresátům podobných sociálně angažovaných aktivit – tedy Afroameričanům, čerstvým přistěhovalcům z Evropy, chudým a dělníkům – se požadavek rovnoprávnosti žen musel jevit přinejlepším jako irelevantní. Černošské ženy byly zotročeny spolu se svými muži a co do útlaku, vykořisťování a zbavení občanských práv, jimž byly vystaveny, jim byly svým způsobem rovny. Zatímco ženy z vyšších a středních tříd požadovaly přístup k prestižním zaměstnáním a rovnoprávnost vůči mužům, ženy z dělnických a chudinských rodin naopak volaly po ochraně a odlišném přístupu oproti mužům (Klein, 1984). Chudé ženy byly okolnostmi nuceny pracovat za mzdu mimo domov, aby pomáhaly užít rodinu. Obvykle vydělávaly jeden až tři dolary týdně v přeplňených, zdravotně a bezpečnostně závadných továrnách (Banner, 1986). Není tedy obtížné pochopit, proč první feministky nedokázaly pro své cíle získat podporu širší ženské populace. (Jak si brzy ukážeme, rasismus a elitářství ani dnes neprestávají sužovat některé složky ženského hnutí a nesou přinejmenším díl viny na roztríštěnosti současného feminismu.)

Jistou ironií je, že to byly právě zkušenosti z působení v organizacích bojujících za zrušení otroctví, co přivedlo mnoho bělošských žen ze středních a vyšších tříd k feminismu. Účast na jiných sociálně angažovaných aktivitách sice také poskytovala ženám cenné organizátorské a řídicí dovednosti, byly to však jen aktivity lokálního rozměru, svádějící k lokální perspektivě. Naopak abolitionismus pomoohl územně roztroušeným skupinkám žen navázat vzájemný kontakt a sjednotil je v boji za společný cíl; podle některých soudů navíc sama ideologie abolitionismu dodala ženám teoretický rámec, který jim umožnil porozumět vlastnímu nerov-

noprávnemu vztahu k mužům. K politizaci hnutí však jistě přispěl způsob, jak se k němu stavěli údajně liberální mužští abolicionisté. Například na prvním sjezdu bojovníků za zrušení otroctví, konaném v Londýně v roce 1840, nebylo ženským delegátkám povoleno veřejně vystoupit a musely sedět v závěsem oddělené části zasedacího sálu. Ženy byly tímto přístupem pochopitelně pobouřeny a řada z nich, například Lucretia Mott a Elizabeth Cady Stanton, se rozhodly ve Spojených státech pořádat vlastní konference, věnované nejen zrušení otroctví, ale i právům žen (Banner, 1986; O'Neill, 1969; Simon a Danzinger, 1991).

Následujících dvacet let bylo svědkem mnoha takových konferencí, z nichž nejslavnější se konala v Seneca Falls v americkém státě New York 19. a 20. července 1848. Asi tři sta žen, vedených Mott a Stanton, zde spolu s hrstkou sympatizujících mužů (muži původně vůbec neměli mít na konferenci přístup, nakonec však celé jednání řídili právě oni) přijalo Deklaraci postojů, záměrně formulovanou po vzoru americké Deklarace nezávislosti, a spolu s ní dvanáct rezolucí, z nichž většina měla podobu obecných prohlášení podporujících princip rovnosti pohlaví a odmítajících zákony a zvyklosti udržující ženy v podřízeném postavení. Všechny rezoluce s výjimkou jedné – „Prohlašujeme, že je povinností žen této země vyrobýt si posvátného práva volit své politické zástupce“ – byly přijaty jednomyslně. Ti, kdo výzvu k přiznání volebního práva ženám nepodpořili, vyjadřovali obavy, že tak radikální požadavek oslabí podporu veřejnosti umírněnějším bodům prohlášení, či dokonce poslouží k diskreditaci celého hnutí; nicméně i tento bod byl nakonec většinou hlasů přijat a sjed v Seneca Falls vstoupil do dějin jako oficiální zahájení kampaně za volební právo žen (Hole a Levine, 1984; O'Neill, 1969).

Prvňadým se ale požadavek volebního práva stal teprve po americké občanské válce. Do té doby dokázaly feministky nejen na konferencích o právech žen, ale i před zákonodárnými sbory a ve vlastních tiskovinách nastolit celou řadu politických otázek, například uvolnění pravidel oblečání, legislativní změny týkající se rozvodů a svěřování dětí do péče, přiznání práva žen na osobní vlastnictví a na svobodnou dispozici s vlastními příjmy. Když však v roce 1861 válka vypukla, mnoho žen ve své činnosti ve feministickém hnutí polevilo, aby mohly věnovat veškerý svůj čas a síly válečnému úsilí. Většina feministek očekávala, že republikánská vláda jejich vlastenecké nasazení po válce odmění tím, že ženám volební právo přeče jen udělí; některé, mezi nimi Susan B. Anthony, však neskrývaly svou skepsi vůči této strategii. Naděje se skutečně ukázaly jako liché. Když válka skončila, americký Kongres nejenže odmítl udělit ženám stejná práva, jakým se těšili

muži, ale dokonce doplnil ústavu o novou diskriminační bariéru, když v druhé části Čtrnáctého ústavního dodatku výslově hovořil o občanech „mužského pohlaví“. Patnáctý dodatek byl schválen s upřesněním, že volební právo nesmí být odepřeno na základě rasy, barvy pleti či dřívějšího nesvobodného postavení. Kritérium pohlaví nebylo zahrnuto (Banner, 1986; Hole a Levine, 1984).

Komentář 1.1

První feministky

Ačkolи se první vlna feminismu ve Spojených státech běžně popisuje jako sociální hnutí upínající se k jedinému cíli, totiž zajištění volebního práva pro ženy, činnost amerických feministek v devatenáctém a na počátku dvacátého století svědčí o opaku. Tyto ženy se podílely na prosazení celé řady politických a sociálních reforem v oblastech jako zdravotní prevence a hygiena, „morální povznesení“, zrušení otroctví či rozvoj školství. Předkládáme zde stručné životopisy několika málo z těchto žen, abychom nastínili různorodost jejich původu, myšlenek a cílů.

Elizabeth Blackwell (1821–1910) Tato vůbec první lékařka ve Spojených státech odmítla manželství ve prospěch lékařské kariéry. Její lékařská praxe však trvala jen krátce, brzy přešla do administrativního vedení nemocnice a později pracovala na vývoji systému zdravotní prevence. Sehrála důležitou úlohu při tvorbě a zavádění řady veřejných hygienických opatření, která přinesla významná zlepšení zdravotního stavu a životních podmínek chudých, dělnické vrstvy, rassových a etnických menšin a přistěhovalců.

Charlotte Perkins Gilman (1860–1935) Jako profesionální spisovatelka, společenská kritička, novinářka a veřejná řečnice byla Gilman jednou z intelektuálních vůdkyní první vlny feminismu ve Spojených státech. Mezi tématy, o nichž psala a přednášela, byly rozdíly mezi pohlavími, sociální evoluce, vztah ženy a práce nebo vývoj v dětství. Přestože dávala přednost tomu, aby byla titulována jako „socioložka“, nikoli „feministka“, vliv jejího díla je v současné teorii socialistického feminismu jasně patrný. V době kolem přelomu století propagovala změny v tradiční praxi péče o děti a o domácnost, která by pracujícím ženám ulehčila jejich dvojí břímě. Spíše než na zajištění formálních zákonních práv pro ženy se soustředila na zlepšení každodenního života chudých a dělnických žen.

Margaret Sanger (1879–1969) Sanger není do této skupiny zařazena zcela příhodně, neboť její dlouholetý boj za právo žen rozhodovat o svém těle sahá až do druhé poloviny dvacátého století. Nicméně právě její průkopnické úsilí z počá-

ku století má mimořádný význam; spadá totiž do doby, kdy nejen antikoncepční přípravky, ale i samo šíření informací o ochraně před početím bylo zakazováno a považováno za nemorální. Sanger byla za své aktivity několikrát zatčena a pohnána před soud. Své kauzy se však po celý život odmítala vzdát, neboť si byla vědoma, že genderové rovnosti nebude nikdy možné dosáhnout, nebude-li žena mít možnost svobodně plánovat své těhotenství a mateřství. Bojem za svobodu reprodukce se Sanger proslavila nejvíce, zasadovala se však i o zlepšování pracovních podmínek a kvality bydlení dělnické třídy a aktivně podporovala řadu socialistických politických požadavků.

Maria W. Stewart (1803–1879) Černošská žena, která osírela ve věku pěti let a pracovala jako služka v rodině bělošského duchovního, kde setrvala až do patnácti let. V roce 1832 se stala první ženou narozenou ve Spojených státech, která přednesla veřejný projev. V sérii čtyř přednášek z onoho roku vyzývala pracující ženy i ženy v domácnosti, aby se vzdělávaly a rozvíjely svůj potenciál, utlumený podřízeným, služebným postavením. Vystupovala na obranu práva žen hovořit na veřejnosti. Později se stala učitelkou a v roce 1863 založila vlastní školu ve Washingtonu.

Sojourner Truth (1797–1883) Narodila se jako otrokyně, během svého dětíství byla několikrát prodána jinému majiteli a od svých pánů si vytrpěla četná ponížující příkroří včetně znásilnění. Když bylo ve státě New York otroctví zrušeno, stala se potulnou kazatelkou. Ve svých kázáních podporovala abolicionistické hnutí, vyzývala k ochraně a podpoře chudých a k zrovnanopravnění žen. Během americké občanské války navštěvovala unionistické jednotky a po jejím skončení se soustředila na materiální pomoc propuštěným otrokům a podporu při jejich usazování v nových domovech.

Frances Willard (1839–1898) Zakladatelka a jedna z prvních předsedkyň Ženského křesťanského protalkoholického sdružení (Women's Christian Temperance Society, WCTU). Aktivně působila v řadě občanských a morálně reformních hnutí, zřejmě nejznámější je však svými kampaněmi za přísné zákony regulující prodej a konzumaci alkoholu. Jednou z motivací jejího neúnavného boje za prohibici byla ochrana žen a dětí, často ohrožovaných či tyraných opilými manželi a otcí.

Victoria Claflin Woodhull (1838–1927) Jedna z nejbohemštějších a nejkontroverznějších představitelek první vlny feminismu. Woodhull se proslavila především hlásáním volné lásky a pokutními milostnými vztahy s bohatými muži, například Corneliem Vanderbiltem. Woodhull je však třeba také zmínit jako první

ženu, která vlastnila makléřskou firmu na Wall Street, první Američanku, která vystoupila před Kongresem, a první Američanku, která kandidovala na prezidentskou funkci (přestože ženy tehdy ještě nesměly ani volit a sama Woodhull nesplňovala ústavou předepsanou věkovou hranici pro kandidáty).

Prameny: Zpracováno na základě prací Gabriel, 1998; Gray 1979; Hill, 1980; Hine a Thompson, 1997; Lerner, 1972; a Rossi, 1973.

Zklamané a rozhněvané feministky se rozhodly přenést boj za práva žen na úroveň jednotlivých států Unie a začaly v Kansasu. V roce 1867 vyzvaly k uspořádání dvou referend v Kansasu – jednoho o volebním právu černochů, druhého o volebním právu žen. Kansaští republikáni tehdy podporovali jen první z referend, zatímco proti druhému otevřeně vystupovali. Mezi tamními demokraty, kteří měli pro feminismus pramálo pochopení, převázila rasistická motivace; podpořili požadavek ženského volebního práva v naději, že tak oslabí podporu pro volební právo černochů. Přijat nakonec nebyl ani jeden návrh a celá kansaská kampaň vyvolala v ženském hnutí hluboký rozkol. Stanton, Anthony a další feministky spojené s Demokratickou stranou ztratily podporu mnoha jiných členek hnutí, znechucených jejich pokrytectvím a racismem. Tyto i jiné rozpory ohledně strategií a cílů hnutí nakonec vedly část členek k založení vlastní organizace, Americké společnosti pro volební právo žen (*American Woman Suffrage Association*, AWSA), jejímž jediným cílem bylo rozšíření volebního práva nejen na ženskou, ale i na černošskou populaci. Stanton a její příznivkyně založily konkurenční Národní společnost pro volební právo žen (*National Woman Suffrage Association*, NWSA), která bez ohledu na svůj název prosazovala vedle volebního práva žen i řadu dalších politických požadavků. Ani jedna skupina se netěšila valné přízně širší veřejnosti, zvláště velkým potížím však čelila NWSA, neboť některé její členky propagovaly „volnou lásku“ a marxismus, čímž této organizaci vtiskly protiamerický a protirodinný punc (Cott, 1987; Goldsmith, 1998). Obě organizace se nakonec v roce 1890 sloučily do Americké národní společnosti pro volební právo žen (*National American Woman Suffrage Association*, NAWSA), aby spojily síly k definitivnímu prosazení svého ústředního cíle (černošští muži získali právo volit již v roce 1870).

Pro americké feministické hnutí v období na přelomu století byl charakteristický sklon podřizovat prostředky účelu. Některé feministky se zdály být ochotny využít jakéhokoli předsudku či stereotypu, byť i hluboce škodlivého, pokud pomohli získat hlasy pro jejich věc. Zatímco tedy některé představitelky hnutí trvaly

na právu žen volit s odůvodněním, že v demokracii má každý právo rozhodovat sám o sobě, jiné na podporu svého požadavku uváděly, že účast žen přinese „očistu“ politického života. Ženy podle nich měly do politiky přinést vrozené vlohy, jako je sklon pečovat o druhé – vlohy, které je činily nikoli rovnými mužům, ale jim nadřazenými (Cott, 1987). Podobně těžily některé sufražetky ze sílícího nepřátelství starousedlých amerických bělochů ze středních vrstev vůči přistěhovalcům i z jejich hluboce zakořeněného protičernošského rasismu (Caraway, 1991; Simon a Danzinger, 1991; „Suffragette's Racist Remark“, 1996).

Ve stejné době se ovšem jiným feministkám, například Charlottě Perkins Gilman, dařilo k účasti na emancipačním hnutí úspěšně mobilizovat ženy i muže z dělnických vrstev a přistěhovaleckých komunit. Jak konstatuje historička Nancy Cott (1986, s. 53), „muži i ženy z jednotlivých rasových, etnických a ideologických skupin si naléhavěji než kdy dříve uvědomovali, že zavedením všeobecného volebního práva mohou zdvojnásobit počet svých hlasů“ (viz též Cott, 1987). Organizace černošských žen – například Národní svaz spolků barevných žen (*National Association of Colored Women's Club*), Národní federace afroamerických žen (*National Federation of Afro-American Women*) či Severovýchodní svaz spolků barevných žen (*North-eastern Federation of Colored Women's Clubs*) – vytvářely výbory pro volební právo a pořádaly školení o občanských principech a americké ústavě, aby připravily ženy na zapojení do volebního procesu (Hine a Thompson, 1997). Pro černošské ženy znamenalo volební právo víc než jen věc ženské emancipace: představovalo i novou zbraň v boji s častou – a často násilnou – sabotáží volebního práva černošských mužů na americkém Jihu (Cott, 1987; Yee, 1992). „Jejich aktivizace byla motivována touhou nejen po genderové spravedlnosti, ale také po dalším pokroku ve zrovнопrávnění rasovém, a to přesto – nebo právě proto –, že si byly vědomy, že na podporu volebního práva žen jsou současně využívány i bělošské rasistické argumenty“ (Cott, 1986, s. 53). Černošské ženy byly systematicky vylučovány z účasti ve většině bělošských ženských organizací (Caraway, 1991; Simon a Danzinger, 1991). V každém případě bylo na počátku 20. století zřejmé, že „hlavní proud feminismu“ není hnutím všech žen bez rozdílu, ale spíše hnutím vyhrazeně bělošským a středostavovským.

Během devadesátých let 19. století zavedlo volební právo žen hned několik států v západní části USA (například Wyoming v roce 1890, Colorado v roce 1893, Utah a Idaho v roce 1896), poté se však žádný další nepřipojil až do roku 1910. NAWSA a jiné ženské organizace, jako například Národní strana žen (*National*

Women's Party, NWP), vedená Alice Paul, nadále pořádaly petiční kampaně, demonstrace a jiné veřejné akce. Hořká ironie však chtěla tomu, že bylo zapotřebí další války – první světové –, aby se politický vývoj obrátil v jejich prospěch. Většina feministek podporovala v otázce války postoj prezidenta Wilsona a různými způsoby podporovala válečné úsilí státu, na rozdíl od doby občanské války však nepřestávala zároveň aktivně prosazovat své požadavky a přispívat k volebním porážkám senátorů, kteří volební právo žen odmítali. Nakonec sněmovna i senát na zvláštní legislativní schůzi konané na jaře 1919 schválily Devatenáctý dodatek americké ústavy a předaly jej státům Unie k potřebné ratifikaci dvoutřetinovou většinou. Ratifikace trvala o něco více než rok a 26. srpna 1920 získalo 26 milionů amerických žen volební právo.

Následné období lze nejlépe popsat jako antiklimax. Všeobecné volební právo jednak nepřineslo onen dramatický dopad, který feministky slibovaly – což se ostatně dalo čekat, uvážme-li, že bylo propagováno jako lék na doslova veškeré společenské neduhy. Ženy sice získaly právo volit, voleb se však účastnily v menší míře než muži, a pokud volily, volily podobně jako oni (viz kapitola 9). Především však úspěch kampaně za volební právo připravil feminismus o značnou část aktivní podpory, jíž se dosud těšil, neboť mnoho žen hnutí opustilo v přesvědčení, že spolu s volebním právem získaly i rovnoprávné postavení vůči mužům v obecném smyslu. Především mladé ženy se k ženskému hnutí stavěly ihostejně či vysloveně odmítavě a hovořily o feministkách jako o osamělých, neprovdaných ženách, které jen zbytečně vyvolávají nepřátelství mužů. Sociální aktivismus obecně upadl v politicky konzervativním poválečném období v nemilosr a „kult domácnosti“ se znova probral k životu, tentokrát s jemným posunem v rétorice: moderní, „emancipovaná“ středostavovská hospodyně se měla stát „ředitelkou domácnosti“, která spojuje využití plodů moderní vědy s „estetickým duchem“, aby vytvořila své rodiče příjemné a fungující domácí prostředí. Jak shrnuje O'Neill (1969, s. 13), „namísto feminismu se heslem dne stala femininita“.

Neznamená to však, že feminismus vymizel úplně. Například Alice Paul, popisovaná jako „oddaná, železnou vůlí obdařená, superfeministka“, měla úzký okruh příznivky v Národní straně žen, která se i nadále zasazovala za práva žen v řadě oblastí života, ovšem s důrazem na Zákon o rovnosti práv mezi pohlavími (*Equal Rights Amendment*) (Taylor, 1990, s. 287). Jiné organizace, jako například Národní federace ženských obchodních a profesních spolků (*National Federation of Business and Professional Women's Clubs*), Národní asociace advokátek (*National Association of*

Women Lawyers) či Americký svaz žen pracujících ve zdravotnictví (American Medical Woman's Association), prosazovaly volbu žen do politických funkcí a jejich jmenování do výkonného funkce ve státní správě. Lze tedy spolu s Taylor (1990, s. 284) říci, že období následující po ratifikaci Devatenáctého ústavního dodatku a končící šedesátými léty sice nebylo obdobím masového ženského aktivismu, hnutí však zároveň nikdy neupadlo do úplné nečinnosti (viz rovněž Cott, 1987). Počátek šedesátých let pak přinesl obnovenou politickou mobilizaci žen jak v USA, tak i za jejich hranicemi (viz Komentář 1.2 na straně 45). Feminismus našel novou dynamiku.

1.2.2 Druhá vlna feminismu

K renesanci feminismu na počátku šedesátých let přispělo několik faktorů. Důležitým podnětem bylo vydání knihy *Feminine Mystique* autorky Betty Friedan v roce 1963. Friedan dokázala vyjádřit pocit nespokojenosti a nudy, sužující tehdejší vzdělané středostavovské bělošské ženy v domácnosti. Tyto ženy, uzavřené ve svých předměstských domovech (které Friedan nazývá „komfortními koncentračními tábory“), si uvědomovaly, jak omezené jsou jejich možnosti osobního růstu. Přestože své vlastní potřeby podřídily potřebám svých mužů a dětí, zůstal jim místo naplnění intenzivní pocit prázdnотy. Friedan o tomto stavu hovoří jako o „problémě beze jména“, skutečný význam její knihy však spočívá v pojetí tohoto problému jako problému společenského, a nikoli individuálního. Kniha se rychle stala best-sellerem – a co je důležitější, stala se odrazovým můstek k úvahám o **politice vztahů mezi pohlavími** (*sexual politics*), tedy ke zkoumání kořenů genderové nerovnosti nejen ve veřejné sféře, ale i „v „soukromí“ našich kuchyní a ložnic“, v intimních vztazích mezi muži a ženami (Stacey, 1986, s. 210). Z takovýchto úvah vyplynul často citovaný feministický slogan „osobní je politické“.

Ještě před vydáním *Feminine Mystique* však na problém pohlavní diskriminace upozornila sama americká vláda. Na naléhání Esther Peterson, kterou později jmenoval náměstkyní ministra práce, ustavil prezident John F. Kennedy v roce 1961 Prezidentský výbor pro otázky postavení žen. Zajímavé je tvrzení Kramer (1986), že Peterson zřízení tohoto výboru prosazovala jako ústupek představitelkám Národní strany žen a Federace ženských obchodních a profesních spolků, které tehdy stupňovaly svou kampaň za prosazení Zákona o rovnosti práv mezi pohlavími. Výbor se ve své závěrečné zprávě soustředil především na přetravající dalekosáhlou diskriminaci žen na pracovním trhu; na základě této zprávy byl pak připraven Zákon o rovnosti mezd, přijatý v roce 1963 (viz kapitola 7), byly usta-

veny dva stálé federální výbory pro ženské otázky a podle jejich vzoru i řada podobných výborů na úrovni států Unie. Samy výbory se staly důležitým nástrojem sběru a distribuce informací o problematice postavení žen (Freeman, 1973; Kramer, 1986). Napomohly také vzniku Národní organizace žen (*National Organization for Women, NOW*), u něhož stály Betty Friedan a sedmadvacet dalších žen reprezentujících státní výbory pro otázky postavení žen na celoamerickém shromáždění ve Washingtonu. NOW se stala vzorem pro další vznikající feministické organizace – Národní politickou konferenci žen (*National Women's Political Caucus*), Ženskou ligu akce pro spravedlnost (*Women's Equity Action League*), Kongresovou konferenci pro ženské otázky (*Congressional Caucus for Women's Issues*) a Národní ligu za právo na interrupci a svobodu reprodukce (*National Abortion and Reproductive Rights Action League*).

Komentář 1.2

Feminismus ve Velké Británii a západní Evropě²

Podobně jako feminismus americký vyšel i britský a západoevropský feminismus ze specifických sociálních, politických a ekonomických podmínek. Za jeden z jeho významných předpokladů je považováno osvícenství, zdůrazňující rozum, pokrok, vzdělání, seberealizaci jednotlivce a svobodu od vnějších omezení – a to přesto, že Rousseau i jiní významní osvícenští filosofové rovnoprávnost žen výslově odmítali. Vliv osvícenských ideálů je ve spisech raných britských a západoevropských feministek jasně patrný: Mary Wollstonecraft ve svém spise z roku 1792 nazvaném *Obhajoba práv ženy* zavrhl tradiční mužskou nadvládu a podřízenost žen a požadovala pro ženy rovnoprávný přístup ke vzdělání jakožto nástroj jejich emancipace a plného osobnostního rozvoje.

Také Velká francouzská revoluce a vzestup liberalismu přispěly ke zrodu britského a západoevropského feminismu v 19. století. Ženy byly mezi aktivními účastníky revoluce a během ní organizovaly protesty a utvářely politické kluby. Některé spisovatelky, například Olympe de Georges, novou vládu důrazně vyzývaly, aby ženám přiznala plná ekonomická a politická práva (de Georges však byla za Robespierrovu diktaturu gilotinována a Revoluční shromáždění veškeré ženské spolky rozpustilo). Důraz, který liberalismus kládla na odstraňování právních překážek rovnosti, názorně ukazuje spis Johna Stewarta Milla s titulem *O poddanství žen*; sám Mill však patřil k pouhé hrstce liberálních filosofů, kteří se postavením žen zabývali. V téže době rozvíjeli August Bebel a Friedrich Engels svou

kritiku podřízenosti žen v kapitalistické rodině a vyzývali ženy, aby si vstupem do socialistického hnutí zajistily svou emancipaci.

Vzhledem k takto bohatým kořenům hnutí nepřekvapuje, že rané britské a západoevropské feministky nastolovaly celou řadu otázek: byly mezi nimi například ochrana žen a dětí před násilím a pohlavním zneužíváním, zamezení vykořisťování žen prostitucí, reforma rozvodového a majetkového zákonodárství, rozširování pracovních příležitostí, rovnoprávný přístup ke vzdělání a pochopitelně i volební právo. Jejich záběr se však neomezoval na čistě právní otázky: „Evropanky se v daleko větší míře věnovaly úvahám o ženství. Namísto podobností mezi pohlavími vyzdvihovaly spíše rozdíly mezi nimi – které pojímaly jako komplementární – a namísto požadavku plné účasti na muži ovládané společnosti podnikly široce pojatou kritiku této společnosti a jejích institucí“ (Offen, 1988, s. 124). Přesto si britské a evropské feministky dokázaly se svými americkými kolegyněmi vyměňovat zkušenosti díky společné účasti v mezinárodních feministických organizacích jako Mezinárodní rada žen, Mezinárodní aliance pro volební právo žen nebo Socialistická internacionála žen (Cott, 1987; Lovenduski, 1986).

Úspěšnost snah britských a západoevropských feministek do značné míry závisela na specifických podmínkách v jednotlivých zemích (Chafetz et al. 1990). Například rozvodové zákony byly ve většině evropských zemí postupně uvolňovány již v 19. a na počátku 20. století, v zemích se silnou katolickou tradicí však zůstával rozvod zakázán až donedávna: v Irsku zákaz platil až do roku 1985 a řada omezení trvá dodnes. Volební právo bylo ženám ve většině evropských zemí uděleno během první světové války, v některých však již výrazně dříve (ve Finsku v roce 1906) a v jiných naopak daleko později (ve Francii v roce 1944) (Lovenduski, 1986; Rowbotham, 1997).

Válečný rozrát v Evropě a následná vlna politického konservativismu dokázaly feministické hnutí v některých zemích zatlačit do podzemí a v jiných zcela umlčet; během 60. a 70. let však Británie i západní Evropa prožily podobnou renesanci feminismu jako Spojené státy. Bezpochyby k ní přispěla řada faktorů, přinejmenším zčásti však byla odrazem nespokojenosti mnoha žen se skutečnou mírou rovnoprávnosti, dosaženou po desetiletích existence formálních právních záruk vybojaných převážně již v předchozím století (Lovenduski, 1986; Rowbotham, 1997). Tato nespokojenost dala popud ke vzniku celé řady feministických skupin a organizací, které se podobně jako ty americké vyznačují rozmanitostí filosofických perspektiv, strategií a cílů (Bashevkin, 1996; Margolis, 1993).

Zhruba v téže době, kdy vznikla NOW, se začínal utváret i jiný, militantnejší proud feminismu. Jeho podhoubím byla politická levice, která se soustřeďovala především na universitách, a rozvíjely jej ženy, které byly v sedesátých letech aktivní v jiných společenských hnutích – především hnutích za občanská práva a proti válce ve Vietnamu. Hnutí posledně zmíněného typu byla sice vedena muži, účastnily se jich však velké počty žen, které bojovaly za tytéž cíle a podstupovaly pro ně tatáž rizika (O'Neill, 1969), přesto se často ocitaly vytlačovány do tradičních podřadních ženských rolí kuchařek, písárek a sexuálních partnerek. Uvědomovaly si tak křiklavý rozpor mezi ideologií rovnosti a svobody, kterou mužští radikálové hlásali, a jejich sexistickým jednáním vůči ženám (Evans, 1979; Freeman, 1973; Shulman, 1980). Ke konci sedesátých let zakládaly vlastní feministické organizace, které měly volnější formální strukturu a radikálnější program než NOW a jemu podobné ženské organizace. Vedle politického boje proti genderovému útlaku se soustředily i na teoretický výklad kořenů nerovného postavení žen.

Mezi ženami, které na vlastní kůži pocítily dopad genderové diskriminace a začaly se obracet k ženským hnutím, byly i lesbické ženy. Podle Pearlman (1987, s. 317) sehrál feminismus klíčovou roli v politizaci lesbických žen jako společenské skupiny. „Feminismus poskytl lesbickým ženám politickou platformu orientovanou na ženy a politický výklad podstaty jejich útlaku. ... Díky feministickým politickým aktivitám získaly nový prostor ke vzájemnému setkávání mimo své tradiční bary: prostor nejrůznějších skupin rozvíjejících kolektivní vědomí, ženských center a krizových center pro znásilněné ženy nebo ženských zdravotních středisek.“ Otevřenější a příznivěji nakloněné prostředí dovolilo lesbám vystupovat aktivněji a viditelněji. Sílící participace lesbických žen na ženském hnutí a jejich teoretické příspěvky kriticky analyzující heterosexuální vztahy však vedly nelesbické feministky k zaujetí obranného postoje a k námitkám, že příliš viditelná a hlasitá aktivita leseb poškozuje legitimitu celého hnutí. Vývoj nakonec vyústil v rozštěpení feministického hnutí a lesbicky orientované feministky si zakládaly vlastní organizace, například *Radicalesbians* (Cruikshank, 1992; Faderman, 1991; Pearlman, 1987). Přestože napětí mezi oběma tábory v posledních letech poněkud polevuje, spolupráce mezi některými proudy zůstává napjatá.

Druhou vlnu feminismu lze tedy, podobně jako tu první, sotva nazvat homogenní. Odlišnosti a spory vytvořily onu pestrou škálu názorů, kterou současný feminismus představuje a k níž patří – jak připomíná Komentář 1.3 na straně 50 – i hnutí mužských stoupenců feminismu. Věnujme se nyní některým z těchto odlišných perspektiv blíže.

1.3 SOUČASNÉ FEMINISTICKÉ SMĚRY

Socioložka Judith Lorber (1998) vytvořila užitečnou kategorizaci rozmanitého souboru pohledů, které spadají pod hlavičku současného feminismu. Rozlišuje tři základní typy feministické teorie: teorie genderově reformní, teorie genderově motivovaného odporu a teorie genderově motivované vzpoury.

Genderově reformní feministické teorie podle Lorber zdůrazňují spíše podobnosti mezi ženami a muži než rozdíly mezi nimi. Usilují o to, aby byly ženám poskytnuty stejné možnosti všestranné účasti na společenském dění, jaké jsou poskytovány mužům, tedy aby forma jejich účasti odrážela jejich svobodné rozhodnutí a nikoli sexistický diktát společnosti. Pod hlavičku genderově reformního feminismu zahrnuje Lorber feminismus liberální, marxistický, socialistický a rozvojový. Zatímco liberální feminismus považuje za nejvýznamnější požadavek, aby byly ženám poskytnuty veškeré právní výsady, jimž se těší muži, marxistický a socialistický směr vidí příčinu útlaku žen především v jejich ekonomické závislosti, a klade proto důraz na rozvoj jejich uplatnění na pracovním trhu, zvyšování jejich mezd a zlepšování jejich pracovních podmínek. Rozvojový feminismus se pak zaměřuje na zájmy žen v hospodářsky rozvojových zemích a snaží se rozširovat jejich pracovní a vzdělávací možnosti, přičemž se často přizpůsobuje mantielům daným tradiční kulturou těchto zemí.

Feministické teorie genderově motivovaného odporu zdůrazňují, že zajištění formálních zákonných práv nemůže samo o sobě vyřešit problém genderové nerovnosti, neboť nadvláda mužů prorůstá celým světem každodenních společenských vztahů včetně heterosexuálních vztahů pohlavních. Taktéž orientované feministické přístupy nejen zkoumají, v čem se myšlení a prožívání žen liší od mužského, ale zároveň vyzývají ženy, aby se vymanily z nadvlády mužů zakladáním samostatných, výlučně ženských organizací a komunit. Lorber nazývá tuto strategii „*odporem*“, neboť přestože klade odpor genderovým vzorcům společenského rádu, nečiní nic pro jejich proměnu; do této kategorie zařazuje radikální, lesbický, psychoanalytický a *standpoint* („hlediskový“) feminismus. Radikální a lesbický feminismus se zaměřuje na sexuální vykořisťování žen muži a především na násilí mužů vůči ženám. Psychoanalytický feminismus zase čerpá z myšlenek Sigmunda Freuda ve snaze vysvětlit genderovou nerovnost rozdílným vývojem osobnosti u obou pohlaví. *Standpoint* feminismus se pokouší prozkoumat veškeré stránky života z jedinečného ženského hlediska.

Konečně jsou tu feministické teorie genderově motivované vzpoury, které – jak podotýká Lorber – jsou někdy nazývány feminismem třetí vlny, protože před-

stavují významný odklon od způsobu, jakým se o pojmech pohlaví a gender uvažuje v rámci teoretických perspektiv první a druhé vlny. Teorie genderově motivované vzpoury věnují pozornost vzájemným vztahům mezi nerovnostmi založenými na genderu, rase, etnické příslušnosti, společenské třídě či sexuální orientaci a zkoumají genderovou nerovnost pouze jako jednu součást komplexního systému společenské stratifikace. Do této kategorie patří podle autorky multirasový feminismus, mužský feminismus, feminismus sociální konstrukce, postmoderní feminismus a *queer theory*. Multirasový a mužský feminismus ukazuje, jak se různá postavení jednotlivců v sociálním žebříčku odlišně promítají do relativního zvýhodnění či znevýhodnění žen a mužů. Feminismus sociální konstrukce zkoumá způsoby, jimiž lidé v každodenní vzájemné interakci konstruují různé identity a stereotypní označení. Postmoderní feminismus a *queer theory* konceptualizují pohlaví a gender jako společenské scénáře, přepisují jednotlivé party a upravují rekvizity podle toho, jak v konkrétních situacích uznávají za vhodné. Z této perspektivy se gender jeví jako fluidní kategorie.

Toto klasifikační schéma Judith Lorber ovšem není vyčerpávající. V rámci každého z vyjmenovaných hlavních proudů feminismu bylo možno vytvářet další dělení a řada z uvedených přístupů se navíc pochopitelně navzájem nevylučuje. Celý náš stručný komentář k vyjmenovaným směrům je nutně silně zjednodušující. Představuje spíše určité *ideální typy* či charakteristiky klíčových rysů každé z uváděných kategorií a ty zdaleka nečiní zadost složité struktuře celého hnutí, v níž je mnoho dělicích čar nejasných a různé frakce se při různých příležitostech spojují. Naším záměrem bylo jen poskytnout čtenáři představu o rozmanitosti současného feminismu – rozmanitosti, která, jak jsme již podotkli, dodává hnutí sílu a odolnost.

Názorová rozmanitost však feminismu přinesla i problémy. Mezi ty nejvážnější patří problém, který jeden komentář nazývá „*sklerózou hnutí*“, jehož jednotlivé složky „se vzájemně oddělily a zatvrtily“. Namísto vnitřního dialogu se jen kategorizuje: jsou tu tábory radikálních feministek, socialistických feministek, marxistických feministek, lesbických feministek, žen jiné barvy pleti než bílé a tak dále, každý se svou pečlivě hýkanou skupinovou identitou. V očích každého z nich je jen on sám feminismem hodným toho jména; vše ostatní se ignoruje či maximálně kritizuje“ (Delmar, 1986, s. 9). „Diskurs různosti“, můžeme říci, není doprovázen potřebnou „etikou konfliktu či kritiky“ (Hirsch a Keller, 1990). Kritické hlasy a názorové střety rodící se z odlišnosti perspektiv a strategií se někdy

Hnutí za mužskou emancipaci a mužské identity

zvrhávají ve snahu konkurenční feministické přístupy umílet či diskreditovat. Obecně panuje v rámci feminismu napětí mezi potřebou vystupovat navenek jednotně při prezentaci feministických požadavků a stížností a potřebou dávat dostatek prostoru hlasům vyjadřujícím různé zájmy a požadavky různých žen, vyplývající z jejich rasové, etnické či třídní příslušnosti, pohlavní orientace, věku, zdraví a dlouhé řady jiných faktorů. V této situaci musí feministky pochopit, jak upozorňuje Childers (1990, s. 70), že „praktikovat konflikt také znamená praktikovat feminismus“. Anebo abychom parafrázovali Hirsch a Keller (1990, s. 380) – feminismu je někdy třeba dopřávat možnost promlouvat jako jednotné hnutí, stejná hodnota však musí být přiznávána i ochraně integrity různých vnitřních hlasů. Péče o vnitřní pluralitu je zvláště důležitá z hlediska mladých žen a žen jiné barvy pleti než bílé, které do feministického hnutí přicházejí s vlastními prioritami a strategemi.

Komentář 1.3

Muži a emancipace

Mnoha ženám může sousloví „emancipace mužů“ znít jako ironie. Mají snad muži, kteří přece nejvíce těží z patriarchálního uspořádání společnosti, zapotřebí nějaké emancipace? Jak si však na různých místech této knihy ještě vyložíme, tradiční pojetí maskulinity škodí v mnoha ohledech i jim. Souvisí s ním například častější výskyt srdečních chorob u mužů a jejich nižší průměrná délka života (viz kapitola 11). Navíc se, jak jsme již upozornili, za společenskou kategorií „muž“ skrývá stejná různorodost jako za kategorií „žena“. Na mužských privilegiích se sice v té či oné míře podílejí všichni muži, avšak tato míra – relativní distribuce společenských statků jako hmotné bohatství, prestiž či moc – se různí v závislosti na rasové, etnické a třídní příslušnosti muže, jeho věku, tělesné zdatnosti a pohlavní orientaci.

Na počátku sedmdesátých let se někteří muži, většinou bílí, vzdělaní pracovníci na universitách a vysokých školách, začali scházet v malých neformálních skupinkách, aby společně diskutovali o svém prožívání mužské identity, o svých mezilidských vztazích, o svém chápání maskulinity a důsledcích tohoto chápání – pozitivních i negativních – na jejich životy. Zakládali organizované „skupiny na podporu kolektivního vědomí“, v jejichž rámci reflektovali omezení ukládaná jim genderovými normami a stereotypy (Messner, 1998; Segal, 1990). Ještě před koncem sedmdesátých let se však toto „hnutí za mužskou emancipaci“ rozštěpilo do dvou proudů s ostře protichůdnými zaměřeními a cíli. Harry Brod (1987), uzná-

vaný odborník v oblasti mužských studií, je nazývá „mužsky uvědomělé“ (*male-identified*) a „žensky uvědomělé“ (*female-identified*).

„Mužsky identifikovaný“ proud mužského hnutí se nadále zaměřuje na nevýhodné a omezující aspekty tradiční mužské role; patří sem především organizace obránců mužských práv. Jeho zastánci prohlašují, že privilegované postavení mužů je pouhou iluzí a že jsou to naopak ženy, kdo je v naší společnosti zvýhodňován. Tvrdí dokonce, že muži jsou ženami pronásledováni: ženy je svádějí a vzájemně obviňují ze znásilnění, mužům je běžně odepírána možnost péče o vlastní děti po rozvodu, od mužů se očekává, že budou ženám ochránci a živitelé, kdežto ženy jsou naopak zproštěny vojenské služby a na soukromých schůzkách si nechávají platit útratu (viz např. Farrell, 1993; Thomas, 1993). „V očích obránců mužských práv ženské hnutí umožňuje, aby se vln ženských práv nažral a koza tradičních úlev pro ženy zůstala celá“, zatímco rigidně a úzce pojatá mužská role, jejíž naplnění je na mužích nadále vynucováno, poškozuje nejen muže, ale potažmo i rodiny, školy a další instituce. Nyní je podle nich zapotřebí hnutí, které mužům uvolní ruce, aby dokázali zhoubným důsledkům feminismu úspěšně čelit“ (Messner, 1998, s. 270).

Proud mužského hnutí zaměřený na obhajobu mužských práv je tedy jasně vyhraněně antifeministický. Michael Kimmel do něj zařazuje křesťanskou mužskou organizaci *The Promise Keepers* („Ti, kdo drží slovo“ – viz kapitola 10), dále „Islámský národ“ (*Nation of Islam*) Louise Farrakhana a tzv. „mytopoetické“ (*mythopoetic*) mužské skupiny. Metody těchto uskupení se různí, mají však jeden společný cíl. Na shromážděních *Promise Keepers*, konaných na velkých sportovních stadionech, na Farrakhanově „Pochodu milionu mužů“ i na setkáních „mytopoetů“ v hloubi lesů, kde tlučou do bubnů, aby se opětovně spojili se svou „mužskou podstatou“ – při všech těchto příležitostech vyzývají vůdci své stoupence, aby se navrátili do svých domovů a znova se ujali svého „právoplatného“ postavení hlavy domácnosti. Přestože jsou vyzýváni k úctě vůči ženám, pohledějí zároveň na ženy jako na potenciální škůdce (v případě mytopoetických skupin) či od nich očekávají podřízenost mužům (v případě *Promise Keepers* a Islámského národa).

V protikladu k tomuto proudu mužského hnutí je „žensky identifikovaný“ proud výslovně profeministický. Profeministicky orientovaní muži se shodují, že tradiční pojetí maskulinity mužům škodí, zejména pak mužům jiné barvy pleti než bílé a mužům z dělnické třídy (Connell, 1995; Seidler, 1991). Uvědomují si také, že

sexismus jako nástroj mužské nadvlády představuje systém, a k jeho změně proto nestačí jen dát ženám trochu víc z toho, co mají muži. Spíše je nutno rekonstruovat gender a genderové vztahy ve společnosti a k tomu je zapotřebí, aby sami muži aktivně jednali protisexistickým způsobem a takové jednání podporovali u jiných (Christian, 1994). Jedním z ústředních témat profeministického mužského hnutí je násilí mužů a zejména násilí mužů vůči ženám. Ve Spojených státech i za jejich hranicemi navazují profeministické mužské skupiny pracovní partnerství s krizovými centry pro ženské oběti znásilnění či agenturami pro pomoc týraným ženám, kterým nabízejí poradenství či jiné způsoby spolupráce s cílem napravit chování násilnických mužů (Messner, 1998; Segal, 1990).

Jistě není divu, že někteří pozorovatelé, zejména ženy aktivní ve feministickém hnutí, pohlížejí na mužské hnutí s podezřením a skepsí. Mají reálné obavy – posilované rétorikou a kroky různých mužských organizací –, že „emancipace mužů“ je jednoduše „strategií sledující obnovení autority mužů, narušené feminismem“ (Carrigan et al., 1987, s. 100). Zpochybněvána je vůbec ochota mužů přistoupit na skutečnou proměnu genderových vztahů ve společnosti (Hagan, 1992). Profeministické mužské organizace stojí před úkolem získat mužskou populaci pro změnu, přestože tato změna nutně musí být do jisté míry na úkor jejich přivilegií. Nakolik se jim podaří tento úkol naplnit a překonat antifeministický náboj tábora obránců mužských práv, ukáže budoucnost.

1.3.1 Budoucnost feminismu: mladé ženy a ženy jiné barvy pleti než bílé

V osmdesátých a devadesátých letech již řada reportáží ve sdělovacích prostředcích prohlašovala feminismus za mrtvý. Z dosavadního výkladu je patrné, že se mylily. Naopak, jak ukazuje Komentář 1.4 na stránkách 53–55, feminismus se rozšířil do podopry celosvětového společenského hnutí. Co však média k podobným prohlášením vedlo?

Jedním z důvodů byly výsledky průzkumů, které signalizovaly dramatický pokles podpory feminismu mezi mladou generací žen. Různí novináři přinášeli doklady o tom, že pro ženy ve věku 18–29 let se slova „feminismus“ a „feministka“ stala nadávkami. Feministky údajně začaly být vnímány jako uječené mužobijkyně bez smyslu pro humor, fixované na „politiku viktimizace“ a ztrácející kontakt s potřebami a zájmy mladší generace. Mladé ženy podle těchto zpráv považují ženské hnutí za nepotřebný anachronismus, protože ženy již získaly větší svobodu, po které volaly (Bellafante, 1998; Denfeld, 1996; Faludi, 1991; Roiphe, 1993; Wallis, 1989).

Komentář 1.4

Feminismus v rozvojových a nerozvinutých zemích

Feminismus v ekonomicky zaostalých či rozvojových zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky se někdy souhrnně označuje termínem „feminismus ve třetím světě“, tedy odkazem na vžité označení sociologů a ekonomů pro hospodářsky chudé země těchto světadílů.³ Vědeckých zpracování dějin feministického aktivismu v těchto zemích je však prozatím dosti poskrovnu. Existuje již sice dostatečný počet prací věnujících se účasti žen na národněosvobozenecích hnutích v těchto zemích, ty se však feminismem jako takovým povětšinou nezabývají (Mohanty, 1991). Pro mnoho lidí žijících v zemích s nízkou životní úrovní nelze boj za emancipaci žen oddělovat od boje za osvobození celého národa od imperialismu západních zemí či od místních diktátorovských režimů. V poslední době se sice objevuje i snaha o dokumentaci dějin ženského aktivismu v rozvojových a nerozvinutých zemích, vyvíjeného ve prospěch žen jako takových (viz např. Jayawardena, 1986; Lobao, 1990), historie feminismu v těchto zemích je však stále známa podstatně méně než jeho současnost.

Každodenní existenční starosti mají v chudých zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky obvykle jasnou prioritu před veškerými snahami o zajištění formálních práv pro ženy. Muži žijící v těchto zemích jsou rovněž obětí imperialismu, rasismu a třídní nerovnosti, a ženy proto vnímají cíle západního feminismu jako separatistické a etnocentrické. Jak píše Johnson-Odim (1991, s. 320), „v tzv. méně rozvinutých zemích nejde jen o způsob vnitřního přerozdělování statků, ale i o způsob jejich tvorby a vládu nad nimi; nejen o rovnost příležitostí mezi pohlavími, ale vůbec o vytváření těchto příležitostí; a nejen o postavení žen ve společnosti, ale o postavení společností, v nichž se tyto ženy nacházejí, jako celku“ (viz rovněž Margolis, 1993; Moyo, 1996). Nicméně ženy v těchto společnostech nezakoušejí útlak jen proto, že jsou občankami států trpících ekonomickým vykořisťováním a racismem, ale i proto, že jsou ženami ovládanými patriarchálním řádem. Jinými slovy, jsou obětími dvojí deprivace, plynoucí jednak ze života v chudé zemi, jednak ze skutečnosti, že jsou ženami. >

Vezměme si za příklad státní programy ekonomického rozvoje. Kvalifikační a podpůrné programy, programy zavádění nových technologií či rozvoje zemědělství obvykle přímo prospívají především mužům, přestože ženy vytvářejí většinu ekonomické produkce (Curran a Renzetti, 1993; Rowbotham, 1989). V zemích s nízkou životní úrovní, do nichž mezinárodní společnosti přesouvají výrobu, aby udržely nízké

náklady a zvyšovaly zisky, tvoří ženy většinu pracovní síly. Společnost Nike například vlastní řadu továren v Indonésii, jejichž domorodí zaměstnanci – z nichž většinu tvoří ženy z venkovských oblastí – vydělávají jen o málo více než dva americké dolary denně. Při takové mzد si mohou dovolit vracet se do vesnic za svými dětmi jen jednou za rok. Celkový majetek společnosti Nike v Indonésii se přitom odhaduje na pět miliard USD a Philip Knight, prezident společnosti, je s čistým jméním dosahujícím výše 5,3 miliardy dolarů jedním ze čtyř set nejbohatších Američanů („The Forbes Four Hundred“, 1996, s. 111; Herbert, 1996). V téže době je reklama společnosti Nike ve Spojených státech předmětem chvály za podporu genderové rovnosti. Podobně jsou ženy a dívky ve státech s nízkou životní úrovní obětí sexuální turistiky, agentur zprostředkovávajících sňatky s muži z bohatých zemí a mezinárodních prostituciálních sítí (Goering, 1996; Kristof, 1996; Sherry et al., 1995; State, 1994; viz rovněž kapitola 8 této knihy).

Již jsme se zmínili o tom, že jedním z hlavních požadavků feministek v západním světě byla svoboda reprodukce. Ta byla formulována především jako možnost rozhodnout se nerodit děti. Pro ženy z chudých zemí však může svoboda reprodukce nabývat i jiných významů. V zemích, kde jsou ženy vyzývány, aby rodily mnoho dětí a znásobily tak omezenou pracovní sílu státu či početní sílu revoluční armády, spočívá svoboda reprodukce ve volném přístupu k antikoncepcním prostředkům a možnostem interrupce. V jiných zemích, kde ženy získávají rozením dětí status a hmotné zabezpečení, je na ně zároveň často vyvýjen nátlak ze strany nadnárodních institucí, jako je Světová banka či Mezinárodní měnový fond, aby antikoncepcní prostředky (někdy i takové, jejichž užívání nebylo v západních zemích schváleno) užívaly, případně aby podstoupily sterilizaci (Chesler, 1994). V takových zemích spočívá svoboda reprodukce naopak v právu děti rodit. V zemích, kde je zdraví žen oslabováno příliš častými těhotenstvími a porody a kde podvýživa a nemoci způsobují, že většina narozených dětí nepřežije pubertu, jde pak jednoduše o právo rodit zdravé děti, které mají dobrou naději dožít se dospělosti (Bulbeck, 1988).

Takové jsou tedy některé důležité problémy nastolované feminismem v rozvojových a nerozvinutých zemích (Johnson-Odim, 1991). Mohanty (1991, s. 6) ovšem upozorňuje, že vsazováním tamních žen pouze do kontextu ekonomické zaostalosti, omezujících tradic, chudoby, přeličně a podobných problémů bychom zastírali různorodost jejich společenských situací a redukovali dynamickou, obtížně zachytitelnou povahu jejich každodenních životů na „několik strnulých, ukazatelů“ blahobytu“ (viz rovněž Moyo, 1996). Brah (1991) naznačuje, o jaký pro-

blém jde, v popisu vlastní zkušenosti – jakožto Asiatky žijící v Británii – s rasismem. Připomíná však, že její příslušnost k vládnoucí kastě ji staví do nadřazené role vůči britským Asiatkám pocházejícím z nižších kast. Zdůrazňuje proto, že feministická politika vyžaduje, aby ženy v průmyslových, rozvojových i nerozvinutých státech „zkoumaly způsoby, jimiž je jejich ženství obdobně či naopak odlišně konstruováno v rámci patriarchálních, rasových a třídních mocenských vztahů“ (Brah, 1991, s. 73).

Vědecký empirický výzkum k tomuto negativnímu vyznění připojuje důrazné „ale“. Výzkumy mezi vysokoškolskými studentkami a jinými skupinami mladých žen ukázaly, že většina z nich nezaujímá vůči ženskému hnutí negativní postoje, a že přestože se domnívají, že za posledních dvacet pět let se postavení žen zlepšilo, nadále považují genderovou diskriminaci za závažný problém. Přestože se však k feminismu vztahují takto pozitivně, zdráhají se samy identifikovat jako feministky (Miller-Bernal, 1992; Renzetti, 1987). Kupříkladu v jednom výzkumu se podíl žen, které se prohlásily za feministky, pohyboval okolo 20 %, zatímco podíl těch, které se za feministky nepovažovaly, přesahoval 60 %. Přestože většina respondentek považovala termín „feministka“ za hodnotově neutrální, 21 % jej vnímalo jako urážku (ve srovnání s 16 % v roce 1992) a jen 10 % jej považovalo za kompliment (oproti 18 % v roce 1982) (Boxer, 1997). Goldner (1994) zjistila, že i ženy, které zastávají feministické názory, předpokládají odmítavou reakci ostatních na označení „feministka“, a proto se této stigmatizované identitě vyhýbají. Goldner a jiné (např. Faludi, 1991) přitom konstatují, že jedním z hlavních zdrojů negativních obrazů feminismu jsou média. Rhode (1997, s. 227) ovšem upozorňuje, že odpor vůči označení feministka vyvěrá také z hluboce zakořeněné nechuti většiny Američanů pohlížet na sebe samé jako na „oběti či naopak pachatele nespravedlnosti, z jejich touhy po rolích zajišťujících moc, status, bezpečí a pohodlný život a z jejich obav z neznámých alternativ. Feminismus jako by pro mnohé otevíral až příliš mnoho otázek najednou.“

Existují náznaky, že během devadesátých let účast mladých žen na feministickém hnutí citelně vzrostla. Analýzy spojují tento nový nástup s řadou nedávných událostí, mezi nimiž jsou útoky na zdravotnická zařízení provádějící ukončení těhotenství i na ty, kdo ukončení těhotenství provádějí, osobně ze strany organizací brojících proti ukončení těhotenství, které tak radikálním způsobem omezují právo žen na svobodu reprodukce, dále široce medializované případy sexu-

álního obtěžování, týkající se mimo jiné soudce amerického Nejvyššího soudu Clarence Thomase a prezidenta Clintonova, soudní procesy s Williamem Kennedym Smithem, Mikem Tysonem a Marvem Albertem, obviněnými z pohlavně motivovaného napadení, a O. J. Simpsonem, obviněným z vraždy, epidemie AIDS a konečně rušení státních programů na podporu vyrovnavání společenských příležitostí (*affirmative action*) v některých amerických státech (De Witt, 1996; Manegold, 1993; Powers, 1993; Schroat, 1993). Co je důležité, výsledkem je nejen vyšší míra identifikace s feminismem u mnoha mladých žen, ale také jejich rostoucí ochota účastnit se kolektivního úsilí o prosazení změny. To vede některé odborníky k názoru, že tyto mladé ženy představují jakousi svébytnou „novou vlnu“ v rámci feminismu (odlišný názor však zastává Sigel, 1996).

Jedním z prvořadých cílů mnoha mladých feministek je inkluze okrajových skupin. Přestože většina feministických skupin nadále získává své členy převážně mezi bílými ženami ze středních vrstev, mnoho organizací sdružujících mladé ženy klade velký důraz na multikulturní rozměr a věnuje se problémům plynoucím nejen ze sexismu, ale i z racismu, třídní nerovnosti a homofobie. Právě pozornost věnovaná začleňování marginalizovaných skupin může těmto organizacím i feministickému hnutí jako celku zajistit další životnost. Má-li si hnutí udržet svou sílu a dobýt zpět pozice vyklichené v důsledku konzervativní protiofenzivy osmdesátých a devadesátých let, pak potřeby a zkušenosti žen z nejrůznějších společenských skupin musí nejen být brány v potaz etablovaným vedením feministického hnutí, ale i začít spoluutvářet priority a směr dalšího vývoje hnutí samého (Hurtado, 1996; King 1988).

Výzkumy potvrzují, že ženy jiné barvy pleti než bílé se za feministky považují častěji než ženy bílé a také intenzita jejich identifikace s feminismem bývá vyšší (Goldner, 1994; viz též Hunter a Sellers, 1998). V minulých dobách, jak jsme viděli, se majoritní proud feminismu o problémy žen odlišných barev pleti příliš nezajímal, s výjimkou případů, kdy tím zároveň sledoval vlastní, odlišné cíle – a bílé feministky nezřídka zaujímaly rasistické postoje. Ženy odlišných barev pleti jsou oběťmi dvojího útlaku, rasového a genderového, a k těmto dvěma formám útlaku se právě jejich působením často přidává forma třetí, totiž chudoba. Objektivní životní zkušenosť těchto žen jakožto osob jiné než bílé barvy pleti je často vedená k pocitu, že jsou svým osudem úzeji spojeny s muži jiné než bílé barvy pleti, kteří rovněž trpí důsledky rasismu, než s bílými ženami, které se navzdory sexismu těší řadě privilegií spojených s jejich rasou (King, 1988). Ženy odlišných barev pleti

se potýkají s takovými problémy, jako je nucená sterilizace, nevyhovující či ekonomicky nedostupné bydlení a úpadek systému sociální péče. Není divu, že často (a právem) vnímají boj bílých feministek za emancipaci jako „boj o přístup na trůny tradičně vyhrazené bílým mužům – funkce v království založeném na rasismu“ (Hood, 1984, s. 192; viz rovněž hooks, b., 1990; Hurtado, 1996; King, 1988).

Ženy jiných barev pleti než bílé obohacují současný feminismus o nové způsoby chápání genderového útlaku, které vyplývají z jejich autentické životní zkušenosti marginalizovaných členů společnosti. Socioložka Patricia Hill Collins (1986), jedna z předních teoretiček multirasového feminismu, upozorňuje, že příslušníci marginalizovaných skupin (tedy skupin, které existují v rámci vládnoucího společenského řádu, jsou však vytačovány do ústraní jako méně hodnotné) mohou právě ze své pozice „outsiderů uvnitř“ nabídnout jedinečné pohledy na různé společenské otázky. „Nejzásadnějším důsledkem vědeckého výzkumu na téma žen z marginalizovaných skupin – či těmito ženami prováděného – je problematizace genderových kategorií, které byly dříve považovány za univerzální. Právě z perspektivy marginalizovaného člověka lze pochopit společenské vztahy a souvislosti, které jsou z pohledu privilegovaného jednotlivce obtížně postřehnutelné“ (Baca Zinn a Dill, 1996, s. 328). Ženy jiných barev pleti než bílé ovšem představují rozmanitý celek, zahrnující například Afroameričanky, Američanky hispánského původu, Američanky asijského původu a příslušnice původního amerického obyvatelstva; tyto kategorie navíc samy zakrývají nejrůznější detailnější historické a kulturní odlišnosti včetně rozdílných společenských přiležitostí a omezení. Podobné výzkumné aktivity tak přinášejí nové poznatky o ženách (i mužích) zaujmajících různorodá postavení ve společnosti jak z hlediska rasové či etnické příslušnosti, tak i z hlediska společenské třídy, sexuální orientace, věkové kategorie a jiných faktorů. Dosud umlčované hlasy získávají možnost nastolovat nové otázky a předkládat neotřelé pohledy, které dávají feminismu naději na vskutku bohatou a rozmanitou budoucnost.

1.4 FEMINISMUS JAKO TEORETICKÉ STANOVISKO TÉTO KNIHY

řevovali jsme se feminismu takto obšírně, jelikož je paradigmatem, na němž je
tato kniha postavena. Nečiníme si ambice rozsuzovat spory, které rozdělují zastán-
ce různých feministických směrů. Tyto názorové odlišnosti vnímáme z převážné
části jako prospěšné pro další rozvoj tohoto paradigmatu a celého feministické-
ho hnutí. Naším cílem je tyto odlišnosti a spory pouze zviditelnit a probádat, a to

³ Termínem „třetí svět“ se v běžné řeči i v akademických textech často označují chudé, neindustrializované země Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Řada sociologů však s tímto územem z různých důvodů nesouhlasí – jedním důvodem je, že se tak do jedné kategorie spojuje více než sto různých zemí a zastírájí se jejich vzájemné rozdíly jak co do relativního bohatství, tak i co do kulturních daností a tradic ovlivňujících životní podmínky včetně těch, které se týkají genderu.

2. BIOLOGIE, POHLOVÍ A GENDER: INTERAKCE PŘÍRODY A PROSTŘEDÍ

Všem se nám pravděpodobně vybaví první setkání s přátele našich rodičů, kdy jsme si museli trpělivě vyslechnout, že se podobáme mámě nebo tátovi, tetě Marii nebo strýčkovi Pepovi. Když se zamyslíte, pravděpodobně vás napadnou i další příklady, kdy vám někdo řekl, že máte oči po matce nebo bradu po otci.

Tyto vzpomínky nám připomínají více než pouhá příkroř dětství. Ukazují nám, do jaké míry lidé spojují koncept dědičnosti s osobním chápáním světa, jenž je obklopuje. Nejen že od ostatních často slýcháme, nakolik se fyzicky podobáme svým příbuzným, ale často nám také říkají, jaké vzorce chování jsme zdědili. Možná že jste slyšeli, že jste tvrdohlavý jako váš otec nebo otevřený jako vaše matka. Samozřejmě že se tento druh vysvětlení chování a vzhledu někdy hodí. Tímto způsobem jsme totiž schopni zdůvodnit si neschopnost sehnat džíny, které by nám dobře padly, spíše tím, že jsme po matce zdědili silné kosti, než nadměrnou konzumací. Předpoklad, že genetika, či obecněji biologie, je zodpovědná za to, kým jsme sociálně i fyzicky, je pro nás zjevně velice přitažlivý. Není proto tak překvapující, že jde také o velice populární způsob, jak vysvětlit mnohé rozdíly, které pozorujeme mezi muži a ženami.

Zkoumáním rozdílů mezi muži a ženami se zabývá již poměrně dlouho řada vědců (viz například Caplan a Caplan, 1994; Turne a Sterk, 1994). Taková srovnání ale často překračují hranice jednoduchého zaznamenávání rozdílů. Různým postojům, schopnostem a chování je přiřazována rozdílná hodnota. Jeden znak nebo určitý typ chování je typicky, i když pouze implicitně považován za nadřazenější druhému – „Druhé“ (the Other) je téměř vždy asociováno s ženským. Navíc často dochází k tomu, že nejen široká, ale i odborná veřejnost vysvětuje rozdíly mezi pohlavními čistě na základě „přirozených“ nebo biologických rozdílů mezi ženami a muži a neuvědomuje si, že biologická a sociální dimenze se nacházejí ve vzájemné interakci. Psycholožka Carol Tavris (1992, s. 24) nabízí následující vysvělení této situace:

Názory týkající se „přirozené“ odlišnosti žen od mužů ospravedlňují status quo, který rozděluje práci, psychologické vlastnosti a rodinné povinnosti na „jeho“ a „její“. Ti, kteří dominují, mají zájem na zachování vlastní odlišnosti od ostatních. Tím, že tyto rozdíly připisují „tvrdému diktátu přírody“, zamlžují nerovné uspořádání, jež je pro ně výhodné.